

Liturgikus örökségünk I.
Az első magyar nyomtatott Liturgikon megjelenésének 120. évfor-
dulójára 2002. április 18-án rendezett szimpozion anyaga

Kiadja:
a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola
Liturgikus Tanszéke
Nyíregyháza
Bethlen G. u. 7.
Tel.: (42) 413-108
Fax: (42) 420-313
e-mail: atanaz@gkhf.nyirbone.hu

Felelős kiadó:
Dr. Pregun István
főigazgató

Szerkesztette:
Ivancsó István
e-mail: ivancsoi@gkhf.nyirbone.hu

© 2002 Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék

ISSN 1785-2722

ISBN 963 212 806 0

**SZENT ATANÁZ GÖR. KAT. HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA
LITURGIKUS TANSZÉK 8.**

Liturgikus örökségünk

I.

**Az első magyar nyomtatott Liturgikon
megjelenésének 120. évfordulójára 2002.
április 18-án rendezett szimpozion anyaga**

**Nyíregyháza
2002**

KERESZTES SZILÁRD

MEGNYITÓ

Százhusz évvel ezelőtt megjelent *Liturgikont* ünneplünk ezen a szimpozionon. A százhusz év nem kerek évforduló, de fontos és aktuális azért, mert az a *Liturgikon*, amelyről ma szó lesz, egyházunk történelmének, hagyományának szerves része. Emléke annak a történelmi ténynek, hogy százhusz évvel ezelőtt voltak olyanok, akik felelősen gondolkodtak, egyénileg vagy bizottságilag összeálltak, hogy megalkossanak valamit, ami összefoglalás és a jövőbe tekintés.

Ez a *Liturgikon*, ahogy az előadásokban is hallani fogjuk, az alapja lesz annak, amit ma a liturgikus könyveinkben olvashatunk és tovább fejleszthetünk. Nagyon fontos volt, hogy akkor ennek a *Liturgikonnak* a megalkotói előszedték a régi fordításokat, a régi hagyományokat és annak tükrében állították össze azt a szöveget, amelyet ma már egy kicsit avultnak érzünk, de a maga korában a magyar görög katolikus egyház számára az igazi jelent az előrelépést jelentette. Nincs más fejlődés csak az, amely a múltra támaszkodik, és nincs más hagyomány csak az, amely az igazi történelemben gyökerezik.

A mai szimpozion számunkra azt is mondja, hogy az egyház életének, fejlődésének az útja nem a régi eseményektől – akár a régi szövegektől is – való elszakadás, nem a hagyománytól, a történelemtől való függetlenedés, hanem éppen az abba való élő, eleven tevékeny és termékeny beilleszkedés. Egyházunk azóta is ezt a munkát folytatja és ebben a szellemben végzi a Liturgiát. Akkor, amikor a Hajdúdorogi Külhelynökség ideje alatt Hajdúdorogon a Liturgián dolgoztak, nagyon jól kellett, hogy tudják: a magyar nyelvű közösségnek a fejlődése, a magyar egyháznak a kialakulása nem mozgalmaktól, nem létszámoktól függ, hanem egy belső igehirdetésben, liturgiában, katekézisben megnyilvánuló munkától, önértéztől és magyarságtól.

Ezt ünnepeljük ma! Hogy akkor letettek egy olyan alapot, amely nem csak a kéziratoknak levéltári világában vagy a magánúton másolt liturgikonoknak a mozgalmában, hanem nyilvános publikációként jelentette a magyar liturgikus nyelvnek és a magyar liturgikus közösségnek az életét és az élni akarását. Amikor erre emlékezünk, akkor természetesen

a jelenbe nézünk és a jelent próbáljuk összevetni annak a kornak az eseményeivel. Ma is ez a feladatunk, ami attól függ, hogy a Liturgia számunkra egy magától értetődő életté legyen, egy olyan szakrális világ legyen, amelyet mélyen meg kell ismerni, hitelesebben vallásosabban átélni, és amit ezen az úton csiszolni a legfőbb dolgunk. A Liturgia egy olyan tér legyen, egy olyan élettér legyen, amely mint a szülőföldet magunkénak vallunk! Ezt nem fabrikálni, megváltoztatni akarjuk, hanem megbecsülni, élni, szeretni.

Szívből kívánom, hogy mindaz a munka és fáradtság, ami a most következő két órában itt élénk tárul, szolgálja a magyar görög katolikus közösségünknek a jövőjét és a fejlődését!

JANKA GYÖRGY

A HAJDÚDOROGI KÜLHELYNÖKSÉG TÖRTÉNETE

TARTALOM: 1. A vikariátus kezdeti története; 2. Danilovics János külhelynök (1875. júl. 6. – 1895. okt. 21.); 3. Lengyel Endre külhelynök (1901. júl. 15. – 1909. dec. 6.); 4. Jaczkovics Mihály külhelynök (1911. jan. 1. – 1913. okt. 5.)

1. A vikariátus kezdeti története

A hajdúdorogi vikariátus szervezésének gondolata először az 1866. május 6-án Hajdúdorogon tartott közgyűlésen fogalmazódott meg, melyről a dorogi görög katolikusok feliratot intéztek az ország vezető közjogi és egyházi méltóságaihoz. E kérvényekben elpanaszolták, hogy a görög katolikus magyarok saját hazájukban Istenüket idegen és általuk nem értett nyelven imádhathatják, emiatt nem is tartja a közvélemény őket magyarnak, és megyéspüspökeiket már száz év óta hiába kérik, hogy helyzetüket orvosolják. Emiatt elengedhetetlennek tartják egy különálló magyar ajkú püspökség felállítását; vagy ha ez a kor viszonyai miatt nem lenne elérhető (még a kiegyezés előtt vagyunk egy évvel), akkor először is kérik a Popovics Vazul püspök halála (1864) óta üresedésben lévő munkácsi püspöki székek egy honfiúi érzelmekkel és érdemekkel bíró egyházi férfiú általi sietős betöltését. Azzal a feltétellel, hogy köteles legyen Hajdúdorogon – a legnagyobb magyar ajkú görög katolikus közösségben – püspöki helynökséget szervezni, s a magyar egyházak ügyeinek kormányzatát arra ruházni, saját és az esztergomi érsek-hercegprímásnak, mint metropolitának törvényes felügyeletjogának épen tartásával.¹

Noha 1868. április 16-án már országos kongresszust hívtak egybe Hajdúdorogon – melyen a 33 egyházközség képviselőjében jelenlévő 220 küldött és 20 lelkész már csak a magyar püspökség felállítását kérte Hajdúdorog székhellyel s a szertartási könyvek lefordítását, valamint a magyar liturgikus nyelv szentesítését² – a király egyeztetve

¹ FARKAS, L., *Egy nemzeti küzdelem története*, Budapest 1896, 24-41.

² A kongresszus jegyzőkönyve, in *op. ult. cit.*, 45-56.

Pankovics István munkácsi püspökkel, 1873-ban mégis a külhelynökség felállítására mellett döntött. Erről 1873. szeptember 20-án értesítette a Hajdú kerületet Trefort Ágoston vallás-és közoktatási miniszter s egyben közölte, hogy az uralkodó célja a vallásalapból 3000 Ft-ot engedélyezett folyósítani.³

A vikáriátus megszervezése Pásztélyi Kovács János munkácsi püspök nevéhez fűződik (1875-1891). Hajdúdorog városa igen jelentős felajánlást tett: 8000 Ft pénzadománnyal járult hozzá a 690 m² hasznos alapterületű vikáriusi lakás megvásárlásához, valamint 67 kat. hold szántóföldet ajándékozott javadalomként.⁴

2. Danilovics János külhelynök (1875. júl. 6. – 1895. okt. 21.)

Pásztélyi püspök első külhelynökké Danilovics János székes-egyházi kanonokot nevezte ki. Danilovics – aki a teológia elvégzése után a püspöki aulában teljesített szolgálatot előbb fogalmazóként, majd püspöki titkárként, s 31 évesen már kanonok lett – széles körű irodalmi tevékenységet folytatott, aminek következtében 1872-ben az Ungvári Szent Bazil Társulat társelnökévé választották. E társulat célja a munkácsi s az eperjesi egyházmegye híveinek szellemi és erkölcsi felemelése volt. Írásai ekkor általában ruszin nyelven jelentek meg. Az 1860-as években írt híres ruszin nyelvű színdarabjában még elítéli azokat a ruszinokat, akik elhagyják nemzetüket. Később – amint látni fogjuk – a magyar liturgia elkötelezett harcosa lett.⁵

Az 1875. július 6-án keltezett kinevező okirat 9 pontba szedve sorolja fel az új külhelynök jogait és kötelességeit. Ezek közül a legfontosabbak: 12 tagú alszentszéket alapíthat, melyben a folyó ügyeket megtárgyalhatja, a lelkészek, kántortanítók, hívek közötti vitás ügyeket kivizsgálja és orvosolja, különélésre vonatkozó házassági perekben jogerős ítéletet hozhat, háromszori hirdetés, tiltott idő, kiskorú nőjegyes korhiánya alól felmentést adhat, megáldhat egyházi ruhákat képeket, zászlókat, harangokat, temetőket, megförtöztetett szent helyeket, iskolák,

³ Trefort Ágoston leirata, in *ibid.*, 85.

⁴ Dr. B. PAPP, J., *Hajdúdorog küzdelme a magyar görög katolikus egyházmegye felállításáért*, Hajdúdorog 1996, 37.

⁵ PIRIGYI, I., *Görög katolikus papi sorsok*, Debrecen 1999, 15-19. PIRIGYI, I., „A magyar görögkatolikuság történetének kiemelkedő személyiségei”, in Timkó, I. (szerk.), *A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye Jubileumi Emlékkönyve 1912-1987*, Nyíregyháza 1987, 196-197.

egyházak évi egyszeri vizitálása, alesperesek ellenőrzése, nagyobb ügyekből jelentéstételi kötelezettség, a püspök személyének hűséges képviselése.⁶

Danilovics külhelynök joghatósága 33 paróchiára terjedt ki. Ez a Szabolcsi főesperesség hajdúdorogi karászi, máriapócsi, nagykállói, nyírbélteki és tímári esperesi kerületeinek paróchiáit foglalta magába.⁷ Majd később, 1878-ban a szatmári főesperesség nyíri kerületével bővült.⁸ Azonban még így is csak egy töredékét fogta össze a magyar ajkú görög katolikus egyházközségeknek, hiszen nem kerültek ide a szabolcsi főesperesség területén kívül élő egyházközségek (pl. Borsod, Zemplén), valamint az eperjesi és a nagyváradai püspökség területén élő magyar hívek (pl. a makóiak, akik már 1867-ben az országgyűléshez fordultak a magyar liturgikus nyelv érdekében).⁹ Ezért mondta Farkas Lajos, a hajdúdorogi országos kongresszus Állandó Végrehajtó Bizottságának elnöke csalódottan: „Hegyek vajúdtak, de csak egeret szültek...”. Csalódottak voltak a dorogiak azért is, mert egyrészt a vikáriusi székben inkább saját papjukat, Szabó György főesperest látták volna szívesen, aki a magyar liturgia elkötelezett híve volt,¹⁰ másrészt Danilovicsot ruszin írásai miatt pánszláv elkötelezettségűnek vélték.¹¹

Az új külhelynök érezve a fagyos léghőrt, székfoglaló beszédében precedensként az eperjesi püspökséget hozta fel, mely a kassai külhelynökségből nyerte el önállóságát.

Első intézkedései között hozzálát az alszentszék megszervezéséhez, melynek első tagjai: Iványi János karászi alesperes, tornyospálcai paróchus, Fekete István nagykállói alesperes, nyíregyházi paróchus, Orosz Gyula dorogi alesperes, hajdúböszörményi paróchus, Görög Pál

⁶ 2844/1875. sz. kinevező okirat. Közli: SZAVICSKÓ, J., *A munkácsi egyházmegye hajdúdorogi külhelynöksége 1873-1912*, (Licencia dolgozat) Budapest 1978, 27-30.

⁷ Görög Katolikus Püspöki Levéltár (a továbbiakban: GKPL) A Hajdúdorogi Külhelynökség iratai 32. (1878. II. 8.), 66. (1878. III. 26.), 84. (1878. IV. 23.)

⁸ *Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Ad Annum Domini 1878*, Ungvar 1878, 213-239.

⁹ JANKA, GY., „A magyar liturgia ügye és a makói görög katolikusok”, in Hegedűs, A. – Bárdos, I. (szerk.) *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon*, Esztergom 1999, 155-164.

¹⁰ Szabó György Esztergomban Simor János hercegprímás kérdésére azt válaszolta, hogy Dorogon a magyar liturgia gyerekkora óta – legalább 40 éve – szokásban van. PETERUS, J., *A magyarság önvédelme a keleti rítusú egyház idegen nyelveinek beolvasztó hatása ellen*, Debrecen 1897, 61.

¹¹ MAYER, M., *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860-1910*, Budapest 1977, 138.

bökönyi lelkész, Torday Izaiás OSBM pócsi helyettes lelkész, zárdafőnök, Végheő Sándor újfehértói lelkész, Kutka Bazil tiszabüdi lelkész, Petrovics Emil dorogi segédlelkész. 1878-ban ez kiegészül Béres János leveleki paróchussal, Barna Antal balsai esperes paróchussal, Fejér Emánuel dorogi paróchussal, Nehrebecki András madai paróchussal, és Petrovics Emilt Mattus János dorogi segédlelkész váltja fel.¹²

Danilovics János külhelynök már az első szentszéki ülésen javaslatot tett egy felekezeti jellegű magyar éneklész (azaz kántor-) tanító képezde felállítására Hajdúdorogon, melynek érdekében levelet küldenek a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, hogy egy igazgató és egy segédtanár részére a tanulmányi alapból fizetést kérjenek. (Ez azonban meddő kérelem maradt (ezért még 1902. június 3-án tartott szentszéki tanácskozáson újabb kérvény beadását tervezték).¹³

A külhelynök szociális érzékenységét illusztrálja, hogy Sátoraljaújhelyen fiók papárva leányintézetet alapított, hogy segíteni tudjon az így bajbajutott árvák sorsán. Szeme előtt példaként az ungvári hasonló célú egyházmegyei intézmény lebegett.

Liturgikus intézkedése volt, hogy latin ünnepeken a görög katolikus templomokban is elrendelte liturgia végzését, a városi helyeken működő lelkészeknek pedig előírta a liturgiák mindennapi végzését akár van fizetett szándék, akár nincs.

Ma már inkább kultúrtörténeti érdekesség, hogy papjainak megtiltja, hogy a kor divatjának hódolva pantallót viseljenek.¹⁴

Kétségtelen, hogy Danilovics János külhelynök tevékenységének csúcsát a magyar liturgikus fordítások ügyének felkarolása jelenti. Ezzel nemcsak a kezdetben idegenkedő dorogiai bizalmát nyerte el, hanem a nagy bibliográfus Szinnyei József szavaival „a görög katolikus magyar isteni tiszteletének ő lett a megalapítója”.¹⁵

A külhelynök 1879 májusában kezdett hozzá a szervező munkához. Javasolta a megyéspüspöknek, hogy teológusokból és nyelvészekből álló 8-10 személy egy havi időtartamra s meghatározott helyre (esetleg Hajdúdorogon) összegyűlve végezze el a munkát. Úti költségre és elhelyezésre 700 Ft-ot javasolt engedélyezni.

¹² *Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Ad Annum Domini 1878*, Ungvar 1878, 214-215.

¹³ SZAVICSKÓ, *op. cit.*, 42-43.

¹⁴ *Op. ult. cit.*, 38-39.

¹⁵ SZINNYEI, J., *Magyar írók élete és munkái*, Budapest 1893, II. köt., 606.

A kilenc állandó és két póttagból álló bizottság 1879 és 1893 között működött, tizenhárom esztendőn keresztül.¹⁶

A bizottság állandó tagjai voltak: 1. Danilovics János külhelynök, 2. Kotradov Mihály eperjesi kanonok, püspöki irodaigazgató, 3. Roskovics Ignác munkácsi székkanonok, egyházmegyei főtanfelügyelő, 4. Jámbor Antal kanonok, a keleti nyelvek és bibliikum tanára Ungváron, 5. Hrabár János nagykomjáti lelkész, 6. Turjai János tb. kanonok, ungvári teológiai tanár, 7. Fejér Emánuel hajdúdorogi paróchus, 8. Sass Bertalan eperjesi hittanár, 9. Fenczik Eugén duszina lelkész, aki magyar nyelvű levele alapján komoly fordítói munkát végzett. Póttagok: Orosz Gyula hajdúdorogi esperes-paróchus, Görög Pál bökönyi paróchus.¹⁷

A tizenhárom éves munkálkodás eredménye négy liturgikus könyv fordítása, illetve kiadása lett:

1. Aranyszájú Szent János atya szent és isteni Liturgiája, Debrecen 1882.
2. Görög katolikus egyházi szerkönyv (Euchologion), Debrecen 1883.
3. Szent Nagy Bazil atya szent és isteni Liturgiája, továbbá az előszentelték liturgiája s egyéb egyházi szolgálatok papi imádságai, Debrecen 1890. – E fordítást Melles Emil kisdobrai lelkész készítette, amit a bizottság számára felajánlott, a vikárius pedig az ő beleegyezésével átdolgozta.
4. Görögsertartású általános egyházi énekkönyv a hozzávaló imákkal, Fordította: Danilovics János, Debrecen 1892.¹⁸

Közben Róma újra betiltotta a magyar liturgikus nyelvet, amit Pásztélyi püspök körlevélben közölt, minek következtében az Állandó Végrehajtó Bizottság 1881-ben újabb felterjesztéseket intézett a királyhoz, a képviselőházhoz és Trefort kultuszminiszterhez.¹⁹ Ám a budapesti egyetem teológiai kara²⁰ egyhangúan, a Magyar Katolikus Püspöki Kar pedig Pásztélyi János munkácsi és Tóth Miklós eperjesi görög katolikus

¹⁶ GKPL *A Hajdúdorogi Külhelynökség Levéltára* 1879. V. 14.

¹⁷ IVANCSÓ, I., *Az 1879-es hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság és tevékenysége* (Athanasiana füzetek 1), Nyíregyháza 1999, 6-27.

¹⁸ *Op. ult. cit.*, 27-41.

¹⁹ B. PAPP, *op. cit.* 51-61; 126-127.

²⁰ HERMANN, E. – ARTNER, E., *A hittudományi kar története*, Budapest 1938, 439.

megyéspüspökök kivételével negatív választ adott, így a kérdés lekerült a napirendről.²¹

Ugyanakkor Pásztélyi püspök Danilovics munkáját elismeri: szóba kerül nagypréposti kinevezése, de erről lemond a vikárius, viszont a zámi címzetes apáti kitüntetést elfogadja.²² Danilovics János külhelynök 1895. október 21-én halt meg Hajdúdorogon szívszélhűdés következtében 60 éves korában.²³

A helynöki széküresedés (1895. okt. 21-től 1901. júl. 15-ig) eseményei közül három mozzanatot kell feltétlenül megemlítenünk.

Az első az Állandó Végrehajtó Bizottság megmozdulásai 1896-ban, a millennium évében. Ekkor 100 tagú küldöttség kereste fel az országos méltóságokat (Bánffy Dezső miniszterelnököt, Vaszary Kolos prímást, Wlasics Gyula kultuszminisztert, Szilágyi Dezső házelnököt,) átnyújtva memorandumukat és a lefordított könyveket.²⁴ 1896. június 27-én pedig a budapesti Egyetemi templomban magyar nyelvű liturgiát mutattak be nagy ünnepélyességgel és széles sajtó visszhanggal. A remélt elismerés helyett Róma a magyar liturgikus nyelv betiltásával válszolt, mert nacionalizmust és Vatikán elleni tüntetést látott benne.²⁵

Két évvel később 1898-ban Budapesten megalakult a Görög Szertartású Magyarok Országos Bizottsága Szabó Jenő vezetésével. Az Országos Bizottság a magyar liturgikus nyelv ügyét tartotta elsődlegesnek, szorgalmazta a Gergely-naptár bevezetését, s csakhamar 113 egyházközség, 568 filia csatlakozott 134 527 hívő nevében.²⁶

1900-ban a jubileumi Szentévbén az Országos Bizottság reprezentatív zárandoklatot szervezett Rómába, ahol XIII. Leó pápa is fogadta őket, s átnyújtva petíciójukat a Szentatyának, személyes jelenlétükkel is készítették a Szentszéket, találjon megoldást helyzetük rendezésére.²⁷

²¹ GRIGÁSSY, GY., *A magyar görög katolikusok legújabb története*, Ungvár 1913, 59-60.

²² GKPL *A Hajdúdorogi Külhelynökség Levéltára* 1886. XII. 15.

²³ GKPL *Munkácsyegyházmezei Körlevelek* XIV (1895) 39.

²⁴ PETRUS, *op. cit.*, 131-145.

²⁵ ADRIÁNYI, G., „Die Bestrebungen der ungarischen Katholiken des byzantinischen Ritus um eigene Liturgie und Kirchenorganisation um 1900“, in *Ostkirchliche Studien* 21(1972) 118-122.

²⁶ *Emlékkönyv a görög szertartású katolikus magyarok római zárandoklatáról*, Budapest 1901, 82-84; 161-163.

²⁷ *Op. ult. cit.*, 41-64. SALACZ, G., *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867-1918*, (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae II. Edidit: Gabriel Adriányi), München 1974, 150-160.

3. Lengyel Endre külhelynök (1901. júl. 15. – 1909. dec. 6.)

Firczák Gyula megyéspüspök hat éves intervallum után elérkezettnek látta az időt a külhelynökség betöltésére. 1901. július 15-én Lengyel Endre nagykállói esperes-paróchust nevezte ki e tisztségre.

Lengyel Endre 1844-ben született. A teológiát Budapesten végezte, 1871-ben szentelődött pappá. Nyírderzsben működött helyettes lelkészként, majd 1876-tól Nagykállóban adminisztrátor, majd paróchus, később esperes egészen külhelynöki kinevezéséig. A Borovszky Samu által szerkesztett Magyarország vármegyei és városai című könyvsorozatban ő írta meg a szabolcsi görög katolikus paróchiák történetét.²⁸

Az első külhelynöki kinevező okmány 9 pontjához képest itt bővebben, 11 pontba szedve sorolja fel a főpásztor az új külhelynök jogait és kötelességeit. Új elem, hogy már az okirat feltünteti: Hajdú, Szabolcs és Szatmár vármegyék területein működő lelkészek fölött van a vikáriusnak joghatósága.²⁹

Lengyel Endre beiktatására 1901. december 12-én került sor, melyet a megyéspüspök megbízásából Jakovics János a székeskáptalan nagyprépostja vezetett.³⁰

Javadalomként megkapta az elődje által használt 67 katasztrális hold földet, és a Vallásalapból évi 6000 korona fizetést.³¹ 1902. szeptember 25-én püspöke a szobránczi Szent Györgyről elnevezett címzetes préposttá nevezte ki.³²

Tényleges működését ő is alszentszék megalapításával kezdte; ennek tagjai lettek ülnökként: Fekete István főesperes nyíregyházi paróchus, Papp Antal nyíri kerületi esperes, Varga László dorogi kerületi esperes, Lengyel János szentszéki ülnök, Kutka Bazil címzetes esperes, kötelékvédő, tiszabüdi paróchus, Újhelyi Andor dorogi paróchus, Szabó Miklós bökönyi paróchus, Szaplóczay György kislétai lelkész, ügyész, jegyzőként pedig Papp János debreceni lelkész.³³

²⁸ *Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Ad Annum Domini 1870*, Ungvar 1870, 205. *Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Ad Annum Domini 1878*, Ungvar 1878, 229. *Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Ad Annum Domini 1908*, Ungvar 1908, 43. 64. 164-165.

²⁹ GKPL *A Hajdúdorogi Külhelynökség Levéltára* 1901. 2. 15.

³⁰ *Ibid.*

³¹ GKPL *A Hajdúdorogi Külhelynökség Levéltára* 1901. 7. 19.

³² GKPL *A Hajdúdorogi Külhelynökség Levéltára* 1902. 113. 17.

³³ GKPL *A Hajdúdorogi Külhelynökség Levéltára* 1902. 32. 24.

Az alszentszék első ülését 1902. június 3-án tartotta meg. Ezen Lengyel Endre külhelynök fő célkitűzéséül magyar nyelvű imakönyvek és olvasmányok kiadását, valamint a népnevelést jelölte meg.

Ez utóbbi zálogául került sor Hajdúdorogon 1905-ben az iskola ünnepi felavatására, melyen György Endre országgyűlési képviselő is részt vett.³⁴

A külhelynök gondot fordított a vikáriusi lakás felújítására és államsegély igénybevételel újította fel annak bútorzatát.³⁵

Kiemelkedő eseménye volt a külhelynök kormányzásának az 1905-ös máriapócsi könnyezés is.³⁶ A szokásos ügymenet közül kiemelkedik a nagykarolyi paróchia munkácsi egyházmegyébe való átcsatolásának ügye, melyet X. Piusz pápa csatolt vissza az egyházmegye kebelébe.³⁷ – Lengyel Endre 1909. december 6-án hunyt el 75 éves korában.

4. Jaczkovics Mihály külhelynök (1911. jan. 1. – 1913. okt. 5.)

Firczák Gyula püspök 1911. január 1-jén Jaczkovics Mihály szentszéki ülnököt, az Egyházmegyei Alapkezelőség pénztárosát nevezte ki külhelynökké.³⁸ E kinevezést Firczák püspök halálát követően Papp Antal 1912. június 1-jén megerősíti.³⁹

Jaczkovics Mihály külhelynökségének legjelentősebb eseménye a magyar görög katolikus egyházmegye megszervezése volt. Az Állandó Végrehajtó Bizottság és az Országos Bizottság már 1910 végén felismerte, hogy a püspökség felállítása és a magyar liturgikus nyelv szentesítése együtt nem érhető el. Így a magyar egyházmegye felállításáért folyamodtak, és azt kérték, hogy a magyar nyelvű istentiszteletet a latin rítus analógiája szerint szabályozzák. A magyar kormány ennek szellemében kérte az uralkodót, s X. Piusz pápa kijelentette, hogy ilyen feltételek mellett hajlandó a kérést teljesíteni.⁴⁰

Jaczkovics külhelynök mély papi lelkiületével és közvetlen egyéniségével hamar megtalálta a hangot dorogiakkal. Szerepe volt

³⁴ SZAVICSKÓ, *op. cit.*, 56-57.

³⁵ GKPL *A Hajdúdorogi Külhelynökség Levéltára* 1903. 119. 4.

³⁶ GKPL *A Hajdúdorogi Külhelynökség Levéltára* 1906. 153. 14.

³⁷ GKPL *A Hajdúdorogi Külhelynökség Levéltára* 1908. 105. 31; 1909. 2. 5.

³⁸ GKPL *A Hajdúdorogi Külhelynökség Levéltára* 1911. 13. 13.

³⁹ SZAVICSKÓ, *op. cit.*, 57.

⁴⁰ PIRIGYI, I., *A magyarországi görögkatolikusok története*, Nyíregyháza 1990, II. köt. 105-107.

ebben annak is, hogy még Ungváron kiállt a magyar liturgikus mozgalom mellett. Nem sokkal kinevezése után a városi képviselőtestület tagjává is választották.

A Hajdúdorogi Újság vezércikkében kifejtette, hogy Hajdúdorog városa elválaszthatatlanul egybeforrt a magyar püspökség ügyével, és nyíltan kiállt amellett, hogy a székhely Hajdúdorogon legyen.⁴¹

Külhelynöksége alatt történt a máriapócsi könnyező kép lepecsételése és tartóba helyezése is.⁴²

Miután I. Ferenc József 1912. május 6-án megalapította a hajdúdorogi görög katolikus egyházmegyéjét és Szent X. Piusz pápa 1912. június 8-án „Christifideles Graeci” bullájával kanonizálta azt, Jaczkovics Mihály tevékenysége az új egyházmegye életének elindításához kapcsolódott.

Papp Antal apostoli adminisztrátortól feladatul kapta – püspöki kiküldöttként – a hajdúdorogi egyházmegyéhez csatolt paróchiák átvételét.⁴³

Erre az egyházközségekben ünnepi szent liturgia keretében került sor melyet Jaczkovics Mihály az egyházmegyében gyakorolt szokás szerint magyarul celebrált. A román nemzeti párt politikai agitációjának hatására Kismajtény, Szamosdob, Szaniszló, Reszege és Nagykolcs községekben az átvétel nem akadálytalanul zajlott le, sőt Kismajtényban még inzultáltak is a vikáriust, amit bírósági per is követett. Miklósy püspök közbenjárására törölték később a vádak, illetve felmentették a tetteseket.⁴⁴

Noha többen őt tartották esélyesnek a püspökség elnyerésére, az első főpásztor Miklósy István lett. Jaczkovics Mihály ezt alázatosan vette tudomásul és nagy ügybuzgalommal szervezte meg a püspökszentelés szertartását és ünnepségét Hajdúdorogon 1913. október 5-én. A szentelést Drohobeczky Gyula körösi püspök végezte Fischer Colbrie Ágoston kassai, és Lányi József tinini felszentelt püspök, nagyváradi kanonok segédletével 136 pap jelenlétében. A püspököt Jaczkovics Mihály egy liturgikus könyvritkasággal ajándékozta meg.⁴⁵

Miklósy püspök felszentelése napján bejelentette a hajdúdorogi külhelynökség megszüntetését és az eddigi külhelynököt az egyházmegye

⁴¹ PIRIGYI, *Görög katolikus papi sorsok*, 23-24.

⁴² GKPL *A Hajdúdorogi Külhelynökség Levéltára* 1912. 59. 6.

⁴³ GKPL *A Hajdúdorogi Külhelynökség Levéltára* 1913. 16. 25; 25. 7; 27. 12; 56. 28.

⁴⁴ MOSOLYGÓ, J., *A Keleti Egyház Magyarországon*, Miskolc 1941, 141.

⁴⁵ PIRIGYI, I., *Görög katolikus papi sorsok*, Debrecen 1999, 30-31.

gye általános helynökévé nevezte ki, s megbízta, hogy Papp Antal adminisztrátortól az 1912. november 17-étől felgyűlt iratokat vegye át.⁴⁶

Jaczkovics Mihály külhelynök, majd helynök egészen rendkívüli módon, nemcsak tevékeny életével, hanem halálával is a magyar görög katolikus egyház mártírja lett, 1914. február 23-án a debreceni bombamerénylet során⁴⁷ – de ez már egy új küzdelem: az önálló egyházmegye létéért folyó harc történetéhez kapcsolódik.

Danilovics János 1875-ben a dorogiakat a kassai külhelynökség példájával vizsgáltta, mely 1816-ra eperjesi egyházmegye lett. Szavai prófétaiakká lettek, mert igaz, hogy negyven év múltán, de a hajdúdorogi vikariátusból is önálló magyar egyházmegye lehetett.

⁴⁶ GKPL *A Hajdúdorogi Külhelynökség Levéltára* 1913. 359. 7.

⁴⁷ PIRIGYI, I., *Görög katolikusok Erdélyben és Kárpátalján*, Debrecen 2001, 59-61.

SZABÓ PÉTER

A „HAJDÚDOROGI KÜLHELYNÖKSÉG” KÁNONJOGI STÁTUSZA

TARTALOM: Bevezetés; 1. Az egyházmegyén belüli szerveződési egységek tipológiája a XIX. század-végi Magyarországon; a) A főesperességek (archidiaconati); b) Az alesperességek (vice-archidiaconati); c) A püspöki közhelyettes (vicarius generalis episcopalis); 2. A hajdúdorogi külhelynök illetékességi köre az egyházmegyei jogforrásokban; Összegzés

Bevezetés

A Hajdúdorogi Külhelynökséget 1873-ban Pankovics István püspök hozta létre a munkácsi görög katolikus egyházmegye belső szervezeti egységeként.¹ Megszűnése az újonnan alapított Hajdúdorogi Egyházmegye első általános helynökének a kinevezéséhez köthető, melyre 1913 októberében került sor.

A „külhelynökség” (*vicariatus foraneus*) intézményének beazonosítása fokozott körültekintést igényel. A későbbi kánonjogi szóhasználat e kifejezésnek ugyanis mind a latin mind a magyar változatát eltérő értelemben alkalmazta, mint a XIX. század. A „vicari(at)us foraneus” kifejezés – mint ismeretes – a kodifikált latin jogban az *esperes(i kerület)* hivatalos elnevezése.² A „külhelynökség” kifejezést pedig egyes szerzők, így például Bánk József,³ az Esztergomi Főegy-

¹ Vö. PIRIGYI, I., *A görögkatolikus magyarság története*, Nyíregyháza 1982, 108. és köv. (Az alapítás adataihoz és kiterjedéséhez lásd: *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkacsiensis ad annum Domini 1876*, Ungvári 1876, 188-211.

² *CIC* 1917, 445-450. kk.

³ Így pl. BÁNK, J., *Kánoni Jog*, Budapest 1964, II. A „külhelynökség” kifejezés alkalmazása természetesen ezen igazgatási egységek (tudniillik az egykori nagyszombati és budapesti „érseki helytartóság”) esetében sem egészen indokolatlan, amennyiben azok is a püspöki székhelyen kívül eső helynökségek voltak („vicariatus ruralis”). Ugyanakkor e hivatalok viselői ugyan meghatározott területre korlátozva, de teljes körű általános helynöki jogkörrel bírtak. (A hatályos jog rendszerében tehát területileg lehatárolt illetékességi körrel rendelkező püspöki helynököknek minősülnének; vö. *CIC*

házmegye budapesti és nagyszombati *érseki helynökségeire*⁴ alkalmazták, jóllehet ez utóbbiak jogi helyzete jelentősen eltért a hajdúdorogi külhelynökségétől.

Az anakronizmus veszélyét elkerülendő, a jelen munkában tehát a címben jelzett jogintézmény korabeli (azaz XIX. század második felére jellemző) formáját kell kutatnunk.

A XIX. század katolikus fegyelmi rendje még kodifikáció előtti, rendezetlen állapotokat tükröz. A joganyag évszázadok során gyülemelő, rétegződött, koordinálatlan halmazából olykor nem egyszerű egy-egy jogintézmény pontos beazonosítása.⁵ Ezt nemcsak az elnevezések olykor következtelen alkalmazása, illetve az évszázadok során jelentősen változó jogi alakzatok nehezítik, hanem az a tény is, hogy a jogintézmények – vagy legalábbis azok egy része – ekkorra még nem nyert homogén, komplett jogi kidolgozást. Ennek fényében egyáltalán nem meglepő, hogy a külhelynök figurájáról sem találunk világos és egyetemes érvényű törvényi szabályozást. A hivatal korabeli képének meghatározásához ezért – bizonyos jogtörténeti analógiákat sem szem elől tévesztve – az akkori Magyarországra jellemző részleges jog forrásaihoz kell fordulnunk.⁶

Természetesen a hajdúdorogi külhelynök jogállására vonatkozó legfontosabb, közvetlen adatokat a helynökséget létrehozó, illetve a vezetőiket kijelölő püspöki okmányok tartalmazzák. Ezek ismertetése előtt azonban – mintegy viszonyítási alapként – fontosnak tartjuk néhány analóg jogintézmény felemlítését is. A külhelynöki jogok és kötelességek konkrét lajstromáról ugyanis csak ezek háttérben állapítható meg, hogy

476. kán.) A hajdúdorogi külhelynök illetékességi köre ellenben, mint majd láthatjuk, koránt sem volt generális jellegű.

⁴ Vö. *Schematismus cleri Archidioecesis Strigoniensis 1912*, XXXI-XXXII; továbbá: *Az esztergomi főegyházmegye zsinati határozatai*, 32. §, Budapest 1942, 17.

⁵ A modern kodifikáció előtti joggyűjtemények rövid jellemzéséhez lásd SZABÓ, P., „A CCEO mint a keleti egyházak első »Kódexe«(?) Megjegyzések néhány keleti kollektív jogtechnikai arculatához”, in Szabó, B. – Sály, P. (szerk.), *Dum spiro doceo. Ünnepi kiadvány Huszti Vilmos 85. születésnapjára*, Miskolc 2000, 293-311.

⁶ Itt kell megjegyeznünk, hogy az előadásunk címében megadott témakörrel – bár a jogi aspektusok mellett olykor a történeti megközelítésnek is jelentős teret hagyva – már több, ma csak kéziratban hozzáférhető tanulmány is foglalkozott; lásd: SZAVICSKÓ, J., *A munkácsi egyházmegye hajdúdorogi külhelynöksége 1873-1912*, (HTA Lic. 1/1978), Budapest 1978, (kézirat); UA., *A bizánci szertartás magyar alrítusának ki-fejldése és szervezeti megjelenése*, (HTA Diss. 17/1979), Budapest 1979, 129-140 (kézirat); lásd még HOLLÓS, J., *A keleti szertartások jogforrásainak története*, (HTA Diss. Habil. 1/1962), Budapest 1962, 135-137 (kézirat).

azok – a korabeli viszonyokhoz képest – valójában milyen mértékű autonómiát is biztosítottak.

Gondolatmenetünket ezért az alábbi két témakörre bontjuk:

1. Az egyházmegyén belüli szerveződési egységek tipológiája különös tekintettel XIX. századi magyarországi viszonyokra;
2. A hajdúdorogi külhelynök illetékességi köre az egyházmegyei jogforrásokban.

1. Az egyházmegyén belüli szerveződési egységek tipológiája a XIX. század-végi Magyarországon

Az egyházban igen korán kialakult az egyházmegye vezetése és a lelkipásztorkodó papság között helyet foglaló, *köztes* szervezeti egységek igénye. A megoldási kísérletek térben és időben jelentős eltéréseket mutattak. E tekintetben elegendő a „chorepiscopus”, „periodeuta”, „archidiaconus”, „archypresbiter”, „protopresbyter”, „protopópa” alakzatainak sokszínű fejlődésére és olykor radikális átalakulásaira utalnunk.⁷ A „külhelynök”, illetve külhelynökség (*vicariatus foraneus*) maga is ezen infraepiszkopális szerveződési egységek közé tartozik. Minthogy a munkácsi egyházmegye fegyelmi rendje igen erősen latinizálódott,⁸ a vizsgálatunk tárgyát képező jogintézmény esetében bátran támaszkodhatunk a vonatkozó latin szakirodalomra.⁹

A korabeli kézikönyvek a püspöki hivatal helyetteseit két nagy csoportra osztják, tudniillik azokra, akik „a szent foglalkozásokban”, illetve azokra, akik a „megye kül kormányában” segítik a püspököt.¹⁰ A kormányzati hatalom területén közreműködő személyek között magyar

⁷ Vö. POSPISHIL, V., *The Law on Persons*, Ford City 1960, 208-209; COUSSA, A., *Epitome praelectionum de iure ecclesiastico orientali*, Cryptoferratensae 1948, I., 339-347; PALLAZZINI, P., „Diacono e arcidiacono”, in *Enciclopedia Cattolica*, vol. IV, Roma 1950, 1538-1544.

⁸ Ehhez lásd PAPP, GY., *A magyar görögkatolikus egyház partikuláris jogforrásai*, Budapest 1942, 27. és köv. A latinizáció általánosabb aspektusaihoz pedig ŽUŽEK, I., „Common Canons and Ecclesial Experience in the oriental Catholic Churches”, in *Incontro fra canoni d'Oriente e d'Occidente. Atti del Congresso Internazionale*, Coppola, R. (a cura di), Bari [1994], vol. I, 21-56.

⁹ Megjegyezhető, hogy e téren Magyarországon az ortodox egyházak is (különösen a románok) a katolikushoz hasonló beosztási rendszert alakítottak ki: KONEK, S., *Egyházjogtan kézikönyve, különös tekintettel a magyar állam egyházi viszonyaira*, Budapest 1894, 322. A Közel-Kelet sokszínű egyházi gyakorlatához lásd COUSSA, *Epitome*, 339-347.

¹⁰ UDVARY, I., *Római katolika egyházi jogtan*, Buda 1843, 201.

viszonylatban a *főesperes* (archidiaconus), az *alesperes* (vice-archidiaconus) valamint a *püspöki közhelyettes* vagy helynök (vicarius generalis episcopalis) funkciója emelhető ki.

a) A főesperességek (*archidiaconati*)

Az antik eredetű *archidiakónusok*, a XII. századra a püspöki hatalomtól függetlenedő, önálló hatósággá fejlődtek, s a püspök rovására szinte teljeskörű kormányzati hatáskörrel éltek. (Többek között bíráskodási, hivatalbetöltési és adókvetési joggal rendelkeztek.¹¹) Ezen teológiailag nehezen igazolható gyakorlat visszaszorítására a XIII. századtól a püspökök szabadon elmozdítható helynököket rendeltek az archidiakónusok fölé. A Trienti Zsinat reformintézkedései nyomán végül ez utóbbiak maradék kormányzati illetékessége is megszűnt.¹² Az archidiakónus kifejezés a legtöbb egyházmegyében már csakis mint pusztaság cím élt tovább, amit a székesegyházi káptalanon prominens tagjai viseltek.

Egyes helyeken viszont az archidiakónusi (későbbi magyar elnevezéssel *főesperesi*) hivatal továbbra is fennmaradt, jóllehet immár meglehetősen szűk hatáskörrel, s a megyéspüspöknek való szoros alárendeltségben. Viselőiket – az előbb említett káptalani archidiakónusoktól elkülönítendő – „vidéki főespereseknek” (*archidiaconi rurali*) nevezték. Illetékességük többek között kerületeik látogatására, a feltárt csekélyebb hiányosságok sommás úton történő eltávolítására, az esperesek beiktatására, illetve a kerületbeli paróchiák számadásainak felülvizsgálatára terjedt ki.¹³ Magyarországon a főesperesi kerületek rendszere az esztergomi, az egri, a kassai, a szatmári, a besztercei és a diakovári latin, valamint a munkácsi, nagyváradi és kőrösi görög katolikus egyházmegyékben élt tovább.¹⁴

¹¹ A jogintézmény fejlődésének kitűnő összefoglalásához lásd pl. PALLAZZINI, *Diacono* 1538-1544.

¹² Trid. Sess. XXIV. c. 30. 12. 20., XXV. c. 14 de ref.; in *Conciliorum Oecumenicorum Decreta. Edizione bilingue*, Alberigo, G. ed altri (a cura di), Bologna [1996].

¹³ SZEREDY, J., *Egyházjog, különös tekintettel a magyar szent korona területeinek egyházi viszonyaira valamint a keleti és protestáns egyházakra*, Pécs 3 1883, I, 566.

¹⁴ HOFFMANN, P., *Közönséges és magyar részesű katolikus egyházjog alapvonalai*, Pest 1866, 103; SZEREDY, *Egyházjog*, I, 566.

b) Az alesperességek (*vice-archidiaconati*)

A nagy kiterjedésű egyházmegyéket – mivel azokban a püspök híveire és papjaira személyesen felügyelni nem tudott – kisebb részekre osztották, melyeket kerületeknek vagy járásoknak (*districtus*) neveztek. Az egyes kerületek élén álló személyeket német területen dékánnak, az olaszoknál *vicario foraneo*-nak, míg nálunk általában *alesperesnek* (*vice-archidiaconi*) hívták. A rendszer sokszínűségének (vagy ha tetszik következetlenségének) illusztrálására viszont utalhatunk arra, hogy az erdélyi egyházmegyében az alesperesekkel azonos feladatkört ellátó személyekre továbbra is a főesperes (*archidiaconus*) megjelölést alkalmazták, míg a görög katolikusoknál e funkcionáriusokat a „protopresbiter” névvel illették.¹⁵

Az egyházmegyék kerületekre osztásáról a megyéspüspök szabadon döntött, s ő határozta meg az alesperesek jogkörét is. Hatáskörük jelentős része azonban az egyes egyházmegyékben persze hasonló módon alakult, és lényegében akkor is csak a felügyeletre és információs feladatokra terjedt ki.¹⁶

c) A püspöki közhelyettes (*vicarius generalis episcopalis*)

A függetlenedése miatt a püspöki hatalomra mind veszélyesebbé váló archidiákonusok visszaszorítására a püspökök a XIII. századtól tehát olyan segítőköt kezdtek alkalmazni, akik bármikor visszavonható megbízás alapján, tőlük való teljes függésben végezték tevékenységüket. Nevezetesen ilyenek voltak az archidiákonusi kerületekbe kirendelt *vidéki* offciálisok (*officialis foraneus*) akik törvénykezési kérdésekben az archidiákonusokkal versengő joghatóságot gyakoroltak, illetve ilyenek voltak az egyházmegyei székhelyeken fellebbviteli fórumként működő *kuriális* offciálisok (*officialis principalis seu curiae*).

Ezzel párhuzamosan (tehát ugyancsak XIII. századtól) az is gyakorlattá vált, hogy a püspök a közigazgatás (*iurisdictio voluntaria*)

¹⁵ SZEREDY, *Egyházjog*, I, 567. Hogy a vonatkozó fegyelmi rend mennyire nem volt egységes, azt jól érzékelteti, hogy Erdélyben nemcsak a főesperesi felosztás maradt meg az alesperesi rendszer helyett, hanem a kisebb házassági ügyekre vonatkozóan fennmaradtak a bíráskodási hatáskört biztosító úgynevezett főesperesi székek is; vö. SZEREDY, *Egyházjog*, I, 566.

¹⁶ SZEREDY, *Egyházjog*, I, 569-571.

körébe tartozó teendőket az úgynevezett általános helynökre bízta. Míg az archidiakonok visszaszorulásával párhuzamosan a vidéki offi-
ciálisok is fokozatosan eltűntek, az általános helynök hatásköre tovább
élt.¹⁷

Témakörünk szempontjából ugyanakkor fontos megjegyezni,
hogy e korszakban az általános helynökök kinevezése *fakultatív* volt,
továbbá, hogy a megyéspüspök *hatáskörük* tekintetében is teljesen sza-
badon rendelkezhetett.¹⁸ Püspöki helynököt rendszerint csak nagy kiter-
jedésű vagy vegyes rítusú egyházmegyékben neveztek ki, illetve akadá-
lyoztatás idején átmeneti időre. Hatáskörüket a kinevezési okmány rész-
letezte.¹⁹ A magyar gyakorlat szerint az általános helynöki és a bírói
hatalmat implikáló offi-
ciális jogkör *egyetlen* személyben összponto-
sult.²⁰

Az itt vázolt rendszert szemlélve magától adódó kérdés, hogy a
külhelynökök XIX. századi figurája vajon a főesperesek vagy inkább az
általános helynökök vonalán helyezhető-e el?

A kérdés megválaszolását az teszi némileg problematikusá,
hogy – amint mondtuk – a kodifikáció előtti korszak jogában egyes
jogintézmények szórványosak illetve kidolgozatlanok maradtak. Így
aligha meglepő, hogy a „külhelynök” figurájára, minthogy az nem álta-
lános elterjedt jogintézmény volt, csak néhány kanonista utal.

Először is azt érdemes kiemelni, hogy a vizsgált időszakban –
szemben a virágzó középkorral – a két intézménytípus *természete* között
már nincs lényeges különbség: mind a helynökök, mind a főesperesek
szabadon elmozdítható, a püspöknek alárendelt hivatalnokok.

A külhelynök főesperesi hivatalhoz történő hasonlítása mellett
szólhatna, hogy olyan funkcionáriusokról van szó, akik illetékességi
körüket jellemzően vidéken, tudniillik az egyházmegyei központon *kívü-
li* régióban gyakorolják (*vicarius foraneus*).²¹

¹⁷ KÉRÉSZY, Z., *Katolikus egyházjog a Codex iuris canonici alapján*, (Tudományos
Gyűjtemény 28), Pécs 1927, III, 110-111.

¹⁸ A vikáriusi illetékesség határaihoz lásd pl. KOPSZ, J., *Jus ecclesiasticum commune et
quoad Austriae imperium particulare*, Sabariae 1858, 101.

¹⁹ Amennyiben a püspök *általános* ruházta reájuk hatalmukat, úgy minden *rendes*
joghatóságát gyakorolhatták, kivéve azon jogokat, amelyeket tételes rendelkezések
vagy maga a jog külön megbízáshoz nem kötött; KONEK, *Egyházjogtan*, 307.

²⁰ KONEK, *Egyházjogtan*, 306.

²¹ Alapításakor a hajdúdorogi külhelynökség ténylegesen a szatmári főesperesség területé-
re terjedt ki; vö. *Schematismus cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munká-
csensis ad annum Domini 1908*, Ungvári 1908, 164-165.

Hatáskörükből kiindulva viszont inkább az általános helynökkel történő párhuzamba állítás indokolt. Igaz, az általános felhatalmazással bíró helynököknél szűkebb illetékességgel rendelkeztek, jogosítványaik azonban általában túl mutatnak a főesperesi jogkör fentebb jelzett korabeli keretein. Ez pedig összességében mégis a püspöki helynökökkel való azonos tipológiai rendbe állításukat indokolja (*vicarius foraneus*). E tekintetben nem hagyható figyelmen kívül, hogy – éppen a megyéspüspök szabad rendelkezési jogából adódóan – a helynöki hatalom területi szempont szerinti korlátozása is teljességgel lehetséges volt.

*

A külhelynöki hivatalra vonatkozó egyik lakonikus utalásból az olvasható ki, hogy az olyan, az általános helynök joghatóságának alárendelt ítélkezésre jogosult szerv, amelyeket a püspök, egyes egyházmegyék városaiban, kisebb jelentőségű ügyek eldöntésére hozhat létre.²²

A korszak mértékadó magyar kánonjogásza, Szeredy József, kézikönyvében a *külső helynököket* – a fentebb mondottakkal némileg ellentétben – mégsem a püspöki vikáriusok, hanem a főesperesek mellett szerepelteti.²³ További reflexióra érdemes, figyelemre méltó tény az is, hogy a vizsgált periódusban (szoros értelemben vett) „külhelynökségek” (*vicariatus foraneus*) csak görög katolikus eparchiákban, konkrétan a munkácsi, a lugosi és a kőrösi egyházmegyékben léteztek.²⁴

Az imént említett mértékadó korabeli kanonista szerint: „Magyarországon kevés helyen [tudniillik az imént felsorolt egyházmegyékben] vannak külső helynökök. Ezek a megyék egyes részeiben kevésé

²² BREZANÓCZY, A. *Institutionum juris ecclesiastici, pars prima complectens praecognita et jus publicum, cum applicatione ad Hungariam et Austriam*, Pesthini 1817, 214, § 152.

²³ SZEREDY, *Egyházjog*, I, 561. és köv.

²⁴ SZEREDY, *Egyházjog*, I, 566. A kőrösi egyházmegyében két ilyen szervezeti egység is volt, az eszéki illetve a dalmáciai (kül)helynökség; vö. KONEK, *Egyházjogtan*, 315. Hasonló módon a munkácsi egyházmegyében is kettő, tudniillik a máramarosi és a hajdúdorogi külhelynökség létezett; vö. *Schematismus cleri*, 120 és 164. (Az esztergomi főegyházmege két regionális vikariátusa, mint említettük, területileg limitált ám általános jogkörrel rendelkező püspöki helynökség volt. Nem véletlen, hogy ezek esetében a keleti schematismusokban szokásos „vicariatus foraneus” megnevezéssel szemben a „districtus vicarialis archiepiscopalis” név szerepel; vö. *Schematismus cleri archidioecesis Strigoniensis 1912*, XXXI-XXXII.

fontos ügyeket intéznek el: a fellebbezés tőlük a püspökhöz vagy az általános helyetteshez történik”.²⁵

Természetesen az illetékességi kör értékelésénél több tényezőt is figyelembe kell venni. Egyrészt a helynöki funkció felállítására – minthogy azt az egyetemes jog nem tette kötelezővé és tartalmát sem definiálta – igen sok helyen sor sem került. A külhelynökségek ezért – szerényebb hatáskörük ellenére is – jelentőséggel bírtak. Másrészt, történeti példák azt igazolják, hogy ezen szervezeti egységek több esetben is az önálló egyházmegyévé alakulás felé mutattak.

Az eddig előrebocsátott általános megjegyzések után most lássuk, hogy a hajdúdorogi külhelynök ténylegesen milyen jogosítványokkal volt felruházva.

2. A hajdúdorogi külhelynök illetékességi köre az egyházmegyei jogforrásokban

Jóllehet a Hajdúdorogi Külhelynökség létesítéséről, mint mondtunk, már 1873-ban döntés született,²⁶ az első külhelynök, Danilovics János kinevezésére – a munkácsi szék megüresedése miatt – csak 1875-ben került sor. A Pászthelyi püspök által kiadott kinevezési okmány szerint a külhelynök az alábbi jogokkal és kötelezettségekkel rendelkezett:

1. *alszentszék*et alapíthatott, melynek keretében – az ungvári főszentszék megerősítési jogának fenntartása mellett – rendszeres tárgyalásokat teljesíthettek;
2. ágy és asztaltól való elválasztásra vonatkozó házassági perekben ugyanezen bíróság ítélezhetett, ám az ítéletek kihirdetése előtt az eljárás teljes dokumentációját a főszentszék elé kellett terjeszteni felülvizsgálat és jóváhagyás végett;
3. a lelkészek, kántortanítók illetve hívek között keletkezett jogvitákat akár személyesen akár az alszentszék keretében eldönthette, illetve a lelkészeket és kántortanítókat indokolt esetben és az intézkedésnek a főszentszék elé való felterjesztés mellett, hivatalukból ideiglenesen felfüggeszthette;

²⁵ SZEREDY, *Egyházjog*, I, 566.

²⁶ Vö. 1. láb. (Megjegyezhető, hogy a magyar paróchiák a munkácsi egyházmegyén belül már korábban is bizonyos különállást mutattak; vö. PAPP, *A magyar*, 42-43.)

4. a papnövendékek és kántortanítók eseteit kivéve, házassági hirdetések, a házassági tiltott idők, valamint a menyasszony korhiánya alól jogszerű felmentést adhatott;
5. egyházi szerek megáldását végezhette;
6. a hatáskörébe tartozó iskolákat évente, súlyos kötelezettség terhe alatt, meg kellett látogatnia, illetve azokat támogatni volt hivatott; feladata volt a templomi számadások felülvizsgálata;
7. a jog által előírt évi értesítvényeket az alespereseken keresztül begyűjteni és Ungvárra továbbítani tartozott;
8. területén a helynöknek a „vallásszertartásra” (liturgikus rendre?) és az erkölcsre vonatkozóan, illetve minden személyi és egyházi ügyben felügyeleti joga és értesítési kötelezettsége volt;
9. végül a püspök személyét képviselte és neki engedelmességgel tartozott.²⁷

Mintegy öt éves üresedési periódus után a második külhelynök Lengyel Endre lett. Kinevezés dokumentuma a külhelynöki joghatóság valamelyes bővüléséről tanúskodik. Ezen változások közül kiemelkedő, hogy az alszentszék (1) „határozatai” ellen a továbbiakban már közvetlenül az esztergomi érseki főszentszék irányába lehetett fellebbezni, azaz intézkedései nem szorultak az ungvári bíróság felülvizsgálatára és megerősítésére; továbbá (2) az ágytól és asztaltól való elválasztási perekben immár ugyancsak önállóan ítélezhetett. E tényezők azt bizonyítják, hogy az alszentszék az első külhelynök idején megbízhatóan végezte tevékenységét.

Emellett a külhelynök a szent helyek és dolgok megáldására vonatkozó felhatalmazását immár a kerületi esperesek felé delegálhatta. Az építkezések véglészámolásának ellenőrzése és továbbítása ugyancsak érdekes új elem.²⁸

Összegzés

Az itt felsorolt jogosítványok listája világossá teszi, hogy a hajdúdorogi külhelynök hatásköre messze volt az általános végrehajtói

²⁷ Prot. n. 2844, 1875. július 6.; vö. SZAVICSKÓ, *A munkácsi*, 27-30.

²⁸ Ezen második kinevezési okmányhoz lásd: az 1901. július 15-én Firczák Gyula által kiadott, 4600/1901-es kinevező dokumentumot, in *GKPL*.

és bírói illetékességtől. Az is igaz ugyanakkor, hogy a különböző püspök helyettesi hivatalok létrehozását az adott korszakban a jog még nem tette általánosan kötelezővé, továbbá e hivatalok pontos hatásköre is a megyéspüspök tetszésének volt alárendelve. A külhelynök hivatala ugyanakkor jóval túlmutat a korabeli alesperesi és főesperesi jogosítványok többségén, amennyiben a felügyeleti funkción túl, bizonyos körben tényleges *rendelkezési* és *bírói* hatalommal is járt.

Persze mindez meg sem közelítette azt a mozgásteret, amit egy önálló egyházmegye biztosított volna. Mi több a helynökök közvetlen hatásköre pont arra nem adott garanciát, ami az egész függetlenedési mozgalom indítéka volt, tudniillik a magyar nyelv liturgikus használatának törvényesítésére. Egyébiránt nem is adhatott, hiszen a kor fegyelmi rendje szerint ennek engedélyezése szentszéki hatáskör volt. Ugyanakkor – mint arra többen is rámutattak – a szintén egy külhelynökségből kiinduló eperjesi egyházmegye története reményt adott arra, hogy a fejlődés Hajdúdorog esetében is ebbe az irányba halad.²⁹

*

Végezetül, a mai ünnepi alkalom indítékára gondolva, feltétlen említést érdemel, hogy a külhelynökség mégis háttérrel biztosított a liturgikus fordítások elkészítésének. Az említett kompetenciahiány miatt ugyan – érthető módon – nem közvetlenül a külhelynökségre vonatkozó okmányokban, ám mégis hivatalos intézkedés született egy *liturgikus fordító bizottság* felállítására.³⁰ Ennek fényében elmondható, hogy a külhelynökség a magyar liturgikus nyelv törvényesítésének majd egy évszázad múlva beteljesedő sikerre juttatásához is jelentősen hozzájárult.

²⁹ E meggyőződésének már Danilovics helynök székfoglaló beszédében is hangot kapott; vö. az első szentszéki tanácsokmány jegyzőkönyve, 1876. febr. 9, in *GKPL*. Vö. SZAVICSKÓ, *A munkácsi*, 23; PAPP, *A magyar*, 43.

³⁰ Úgy tűnik, erről az 1879. június 27-én, 994. szám alatt kiadott dokumentum rendelkezik (in *GKPL*); vö. SZAVICSKÓ, *A munkácsi*, 31-32.

IVANCSÓ ISTVÁN

AZ 1882-ES LITURGIKON

TARTALOM: Elöljáróban; 1. Mi az első *Liturgikonunk* jelentősége? 2. Hogyan készült? 1/ A munka megszervezése; 2/ A fordító bizottság tagjai; 3/ A tényleges fordítói munka; 3. Mi a tartalma? 4. Milyen visszhangja lett? 5. Mi az utóélete? Összegzés

Elöljáróban

A magyar görög katolikus egyház legelső *Liturgikonja* közel negyven évig volt úgy használatban, hogy nem létezett másik nyomtatott változat belőle.¹ Ennek ellenére – legalábbis meglátásunk szerint – nem kapott sem elegendő értékelést a szakirodalomban, sem megfelelő hangsúlyt a görög katolikus sajtóban.²

Az 1879-ben létrehozott *kilenc tagú hajdúdorogi fordító bizottság*³ tevékenységének legelső terméke lett a *Liturgikonunk*. Abban a közegben született tehát, amely egyházunk történetében az első olyan fordító bizottság volt, amely felsőbb egyházi rendelkezésre jött létre, s amely szervezett formában foglalkozott a liturgikus könyvek magyarra való fordításával.

Azt is érdemes megemlítenünk, hogy a magyar liturgikus nyelv szentesítéséért folytatott évszázados küzdelemben illeszkedik be mind a bizottság tevékenysége, mind a mű létrejötte. Ezt igazolja az is, hogy

¹ Az új változat kinyomtatása csak 1920-ban történt.

² Sőt, az is figyelemre méltó, hogy még a debreceni nyomda kiadványairól szóló műbe sem került be. BENDA, K. – IRINYI, K., *A négy száz éves debreceni nyomda (1561-1961)*, Budapest 1961, 407. azt írja, „1849 végével nem folytatjuk a nyomda termékeinek egyenkénti felsorolását, elsősorban azért, mert mennyiségileg olyan tömegűvé duzzad, hogy szétfészítené a könyv kereteit”. Így tehát – sajnálatos módon – görög katolikus liturgikus kiadványaink nem kapnak helyet a könyvben, pedig bőségesen nyomtattak belőlük a debreceni nyomdában Roskovics Ignác *Óhitű imádságos könyvének* 1862-es kiadásától kezdve.

³ Erről lásd az első – és eddig egyetlen – részletes munkát: IVANCSÓ, I., *Az 1879-es hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság és tevékenysége*, (Athanasiana Füzetek 1), Nyíregyháza 1999.

még másik három liturgikus könyv következett utána, melyek a bizottság tevékenységének az eredményei lettek.⁴

Itt és most kifejezetten az első *Liturgikonra* kívánjuk ráirányítani a figyelmet, hogy kiemeljük a viszonylagos ismeretlenségből, és némileg be tudjuk tölteni azt a hiányt, amit az imént jeleztünk. Ezért a következő öt kérdést kívánjuk megválaszolni: 1. Mi az első *Liturgikonunk* jelentősége? 2. Hogyan készült? 3. Mi a tartalma? 4. Milyen visszhangja lett? 5. Mi az utóélete?

1. Mi az első *Liturgikonunk* jelentősége?

Nem túlzás azt állítani, hogy a *hajdúdorogi kilenc tagú fordító bizottság* korszakalkotó munkát végzett, amikor liturgikus szövegeinket magyar nyelvre átültette. Görög katolikus egyházunk története igazolja, hogy fontos mérföldkő volt ez a magyar liturgikus nyelv szentesítésének hosszadalmas útján. Előtte ugyanis jórészt csak magánkezdeményezésekből történtek liturgikus fordítások, melyeket főleg – de nem kizárólag – papok végeztek.⁵ Elsősorban a Szent Liturgia szövegét ültették át magyar nyelvre a fordítóink. Ennek két úttörő példája *Krucsay Mihály* gálszécsi paróchos⁶ és *Kritsfalusi György* magyar nyelvi gimnáziumi tanár munkája.⁷

Az új *Liturgikon* megjelentetésének jelentőségét – a kilenc tagú fordító bizottság tevékenységének tükrében – négy szempontból lehet értékelni.

Először: felválthatta az eddig csak kéziratban terjesztett és használt liturgikus fordításokat.

⁴ A *Liturgikon* utána a második: *Görög katolikus egyházi szerköny (Euchologion) Magyarra fordítottat Hajdu-Dorogon 1879. Debreczen, nyomtatott a város könyvnyomdájában. 1883. – 395.* A harmadik: *Szent Nagy Bazil atya szent és isteni liturgiája továbbá az előszenteltek isteni liturgiája s egyéb egyházi szolgálatok papi imádságai. A görög szert. katolikusok lelki hasznára. Hajdu-Dorogi kiadás. 1890. Debreczen, nyomtatott Kutasi Imrénél 1890.* A negyedik: *Görögszertartásu általános egyházi énekkönyv a hozzávaló imákkal. A görög-katolikus hívek lelki hasznára. Fordította és kiadta Danilovics János Hajdu-dorogi püspöki vikárius. 1892. Debreczen, Nyomatott a város könyvnyomdájában 1892. 49.*

⁵ Magyar nyelvű liturgikus kiadványaink összesítéséről vö. IVANCSÓ, I., *Szinopszis a magyar nyelvű bizánci liturgia emlékeiről (1690-1999)*, Nyíregyháza 1999.

⁶ Leírását lásd IVANCSÓ, I., „Legelső magyar nyelvű liturgiafordításunk. 200 éves Krucsay Mihály munkája”, in *Athanasiana* 1 (1995) 53-76.

⁷ Vö. IVANCSÓ, I., „A Kritsfalusi-fordítás és a mai Liturgikon egybevetése – Különös tekintettel a rubrikális részekre”, in *Athanasiana* 2 (1996) 61-82.

Másodszor: jelentős módon kiegészítette azokat, mert a legfontosabb négy mű között a Szent Liturgia végzéséhez szükséges magyar szöveg is elkészült.

Harmadszor: nyomtatásban, tehát jobban hozzáférhető és terjeszthető formában álltak immár rendelkezésre a liturgikus szövegeink, s köztük a Szent Liturgiáé is.

S végül – de nem utolsó sorban – negyedszer: azért is fontos volt a bizottság munkája és a *Liturgikon* megjelenítése, mert ez már nem magánkezdeményezésre, hanem főhatósági intézkedésre történt.

Mindezek mellett nem elhanyagolható az a tény sem, hogy a liturgikus fordító bizottság megteremtette a magyar görög katolikus egyház liturgikus nyelvét,⁸ és elindította azt a folyamatot, amelynek eredménye a ma ismert közel háromszáz liturgikus, nyomtatásban megjelent kiadványunk.⁹

2. Hogyan készült?

A *Liturgikon* megjelenítésének előfeltétele – retrospektíve – a kilenc tagú fordító bizottság megalakítása volt. Miután a vikariátus helynöke – püspöki külhelynökként – *Danilovics János* (1834-1895) kancellár-kanonok lett 1875. július 6-án,¹⁰ azonnal tervbevette a liturgikus könyvek magyar fordítását és kiadatását. Sőt – állítólag – a várható kedvező fejlődés reményében a vikárius a kormány segélyét meg sem várva, a saját költségén kezdte kinyomtatni a liturgikus könyveket.¹¹ Ez számá-

⁸ Igaz, ez szentesítést, illetve végső elismerést csak a II. Vatikáni Zsinat alkalmával kapott, amikor Dudás Miklós hajdúdorogi megyéspüspök teljes magyar nyelvű Szent Liturgiát végzett a római Szent Péter bazilikában 1965. november 19-én.

⁹ Ehhez lásd SZTRIPSZKY, H., „Bibliographiai jegyzetek az ó-hitű magyarság irodalmából”, in *A görög-katolikus magyarság utolsó kalvária-útja 1896-1912*, Budapest 1913, 423-449; IVANCSÓ, I., „A magyar görögkatolikuság liturgikus könyveinek anyanyelvi fordításai és kiadványai”, in Timkó, I. (szerk.), *A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye jubileumi emlékkönyve 1912-1987*, Nyíregyháza 1987, 169-181; IVANCSÓ, I., „Újabb liturgikus kiadványaink”, in *Athanasiana* 4 (1997) 28-36; IVANCSÓ, I., „További liturgikus kiadványaink”, in *Athanasiana* 13 (2001) 215-235; valamint a gyűjtés további eredményeit, mely várhatóan szintén publikálva lesz.

¹⁰ A püspöki kinevezési okmány: „Megnyitási ünnepélye a munkácsi egyházmegyéhez tartozó Hajdu-Dorogi újdun szervezett püspöki külhelynökség első alszentszéki tanácskozási tanácskozásának 1876-dik év február hó 9-dik napján”, *A Hajdúdorogi Külhelynökség Levéltára*, 1 doboz, 1. csomó.

¹¹ Vö. PAPP, B. J., *Hajdúdorog küzdelme a magyar görög katolikus egyházmegye felállításáért*, Hajdúdorog 1996, 38.

ra egzisztenciális kérdés is volt, mert ezzel tudta megnyerni a hajdúdorogiak bizalmát, akik csalódtak, amikor nem püspökséget, hanem csak külhelynökséget kaptak.¹²

1/ A munka megszervezése

A munka végrehajtása érdekében tehát *Danilovics János* megszervezte a *kilenc tagú fordító bizottságot*,¹³ amely 1879 és 1892 között működött, tizenhárom esztendőn keresztül.¹⁴ A tényleges munka megszervezése 1879 májusában kezdődött. A vikáriusnak a külhelynökség levéltárában fennmaradt levéltervezete¹⁵ tanúskodik arról, hogy „égető szükségnek mutatkozik, hogy némely szükségesebb egyházi rituális könyveink egyes emberek által készített magyar fordításai nyelvészeti és teológiai tekintélyek [által] megvizsgáltassanak, és autorizált kiadásra minősíttessenek”.¹⁶ *Danilovics János* javasolta *Pásztélyi* püspöknek, hogy a leginkább célravezető mód az lenne, ha „több hittudor és nyelvtanár s a két egyházmegye azon férfiai, kik ilyenmű fordításokkal már eddig is sikeresen foglalkoztak, legalább egy havi időtartamra egy meghatározott helyütt összejönnének, s közös üléseikben a legjobb magyar textust megállapítanák”.¹⁷ Továbbá javasolta azt is, hogy „e célra elegendő volna 8-10 egyén közreműködése, kik f. é. július vagy augusztus hó folyamában esetleg Hajdu-Dorogon a kitűzött feladatot óhajtott sikerrel megoldhatnák”.¹⁸

A munkács egyházmegyei szentszéki ülés jegyzőkönyve kis idő múlva csaknem ugyanezekkel a szavakkal számol be a munka fontosságáról.

¹² Magát *Danilovics*ot sem fogadták szívesen, mert azt szerették volna, ha *Szabó György* hajdúdorogi pap lett volna a külhelynök, és így a vikáriusi és a hajdúdorogi paróchusi tisztség összekapcsolódik. Vö. PAPP, *op. cit.*, 39.

¹³ TIMKÓ, I., *Keleti kereszténység, keleti egyházak*, Budapest 1971, 474. úgy értékeli, hogy a külhelynökség „félhivatalosan is vezető szerepet vállal és visz a további liturgia-fordítások ügyében”. – A bizottságról említést tesz először az 1882-ben kiadott *Liturgikon* „Emlékezetül” című utószava, az 1883-as és 1907-es kiadású *Szerkönyv* „Jegyzék”-e, majd az 1920-ban kiadott *Liturgikon* „Emlékezetül” című utószava, végül az 1927-ben kiadott *Szerkönyv* püspöki ajánlása (vö. IVANCSÓ, I., *A magyar görögkatolikuság körlevélben közölt liturgikus rendelkezéseinek forrásgyűjteménye*, Nyíregyháza 1998, 69-70.).

¹⁴ Vö. PIRIGYI, I., *A görögkatolikus magyarság története*, Nyíregyháza 1982, 112.

¹⁵ *A Hajdúdorogi Külhelynökség Levéltára*, 1. doboz, 2. csomó.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ *Ibid.*

gáról, megszervezéséről és a fordító bizottság tagjairól. „Hogy pedig egyházmegyénkben a magyar ajku g: k: hivek között elterjedt egyházi énekek és szertartási- valamint imakönyveknek görög illetve ruthén szövegből némely ügybuzgó magánfelek által eszközlött magyar fordításai úgy nyelvészeti mint főleg theologiai tekinteteből hitelesíthető alapossággal megvizsgáltassanak, helyesbítsenek, legkivált szem előtt tartva azon veszélyt, mely a hitélet helyes irányát fenyegetné, azon esetre ha a hivek kevésbé helyes vagy épen az egyház tanaival és szellemével ellentétes kifejezésekkel saturált fordítások tartalmát fognák elsajátítani, a mitől azután őket ismét leszoktatni vajmi sok nehézségekbe ütköznék, határozatott: A létező művek magyar fordításának kijavítása és leendő hitelesítése czéljából 9 tagu egyházi bizottságot alakítani. Ezen bizottságba az eperjesi testvérmegyéből is két egyházi férfit szíves közreműködése fog kéretni az illető püspöki hatóságtól.”¹⁹

2/ A fordító bizottság tagjai

Név	Jegyzőkönyvben (1879) hely	Liturgikonban (1882) hely
Kotradó Mihály	1.	2.
Sass Bertalan	2.	8.
Danilovics János	3.	1.
Roskovics Ignác	4.	3.
Jámbor Antal	5.	4.
Dr. Vályi János	6.	–
Fejér Emmánuel	7.	7.
Hrabár János	8.	5.
Fenczik Ödön	9.	9.
Antalóczi Imre	10.	–
Görögh Pál	11.	11.
Turjay János	–	6.
Orosz Gyula	–	10.

Ugyancsak az imént idézett szentszéki ülés jegyzőkönyvéből értesülhetünk először a fordító bizottság tagjairól. „A nevezett bizottságba

¹⁹ Vö. „Az 1879. évi június hó 27-én Ungvárott tartott szentszéki ülés jegyzőkönyvi kivonata”, *A Hajdúdorogi Paróchia Levéltára*, 1879-es csomó.

elnökül Danilovics János kanonok és hajdu-dorogi püspöki külhelynök, tagokul pedig a munkácsi egyházmegye részéről: Roskovics Ignác kanonok, Jámbor Antal, Dr. Vályi János t. kanonokok, Fejér Emmanuel és Hrabár János szentszéki ülnökök, Fenczik Ödön duszinai lelkész, ugyszinte póttagokul Antalóczy Imre alesperes, és Görög Pál szentszéki ülnökök jelöltettek ki.²⁰

Ettől a jegyzőkönyvben olvasható névsortól némileg eltér a *Liturgikonban* található lista.

Az eltérésekre megtalálható a magyarázat az eperjesi püspök rendelkezésében, mely egyrészt arról szól, hogy Kotradó Mihályt és Sass Bertalant ő delegálta a fordító bizottságba, majd pedig dr. Vályi János helyére Turjay Jánost választották be, valamint Orosz Gyula is póttag lett: „Amennyiben dr. Vályi János elfoglaltsága miatt a megbízástól felmentetett, helyébe július hó 5-én 1025. sz. széki rendelettel Turjay János teológiai tanár választatott be, a póttagok közé még Orosz Gyula hajduböszörményi lelkész és alesperes is felvétellett”.²¹

Mivel munkanapló nem maradt fenn a fordítások végzéséről, illetve a munkálatokról, s az elérhető források sem adnak megfelelő tájékoztatást, így nem lehet pontosan meghatározni, hogy ténylegesen kik és mennyit dolgoztak a *Liturgikon* magyarra való fordításán.

Egy szempont azonban fontosnak tűnik, amelyet a szekundér források egyértelműen kiemelnek, s az egyik mű így foglal össze: a bizottság „a latin, a görög, az ósláv és a magyar nyelvben egyaránt jártas papokból állott”.²²

3/ A tényleges fordítói munka

A kilenc tagú fordító bizottság munkálkodásának tervéről is beszámol az 1879. évi június hó 27-én Ungváron tartott szentszéki ülés jegyzőkönyve: „A tanácskozmányok Hajdu-Dorogon mint a mozgalom kiindulási pontján, és a püspöki külhelynök székhelyén f. évi július 15-

²⁰ *Ibid.* – A fordító bizottság tagjainak részletes életrajzát közli a legfontosabb dokumentumok alapján IVANCSÓ, Az 1879-es hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság és tevékenysége, 8-27.

²¹ Ez az okmány sem található a levéltár iratai között, de idézi SZAVICSKÓ, J., *A munkácsi egyházmegye hajdúdorogi külhelynöksége 1873-1912*, Budapest 1978, 32. (kézirat).

²² A görög szert. katolikus magyarok Országos Bizottságának kiadásában megjelent *Emlékkönyv a görög szert. katolikus magyarok római zarándoklatáról*, Budapest 1901, 80. tudósításáról van szó.

én veendik kezdetöket és ez évi augusztus hó 15-ig fognak tartatni. A működő tagok ellátás, lakás és utiköltségben a fentebbi 700 frnyi dotatióból fognak részesítettetni.”²³

A két egyházmegye kebeléből létrehozott bizottság tagjainak Hajdúdorogra való utazásáról egy-egy levél számol be.

Ungvárról a püspöki irodaigazgató jelezte Danilovics helynöknek, hogy kik és mikor érkeznek a közös munkára. A teljes levél így hangzik: „Nagyságos püspöki külhelynök Úr! Innen, Ungvárról Roskovics Ignác, Jámbor Antal s Turjay János bizottsági tagok f. é. július hó 14-én a vonattal Fehértóra fognak jutni az estveli órákban, tessék tehát a további elszállítatásokról gondoskodni. – A Pocsáevi trebnik-et magukkal viendik. Ungvárt 1879. július hó 10-én. Gebé Viktor püspöki iroda igazgató.”²⁴

Az eperjesi püspöki irodaigazgató viszont név szerint nem sorolta fel, kik érkeztek a hajdúdorogi munkára július 17-én, a közös munkálkodásban való részvételre. Mindenesetre, észrevehető a három napos különbség. Az Eperjesről küldött levél teljes szövege: „2239. sz.-hoz Főtisztelendő püspöki külhelynöki hivatalnak H. Doroghon. Az eperjesi szentszék részéről egyházi szerkönyveink magyar szövegének hitelesítése céljából H. Dorogra kiküldött szentszéki biztosok f. hó 17-ikén csütörtökön délelőtt 11 órakor Újfehértóra érkeznek, miről f. hó 7-ről 183. számú becses átírata kapcsában van szerencsém a főtisztelendő püspöki külhelynöki hivatalt tisztelettel értesíteni. Eperjesen 1879. július 13. Kotradov Mihály kanonok és püspöki irodaigazgató.”²⁵

Ezekhez csatlakozik még Fenczik Eugén szláv nyelvű levele,²⁶ melyben jelezte Újfehértóra való érkezését, szintén július 17-re. A levelekben azért van szó Újfehértóról, mert Hajdúdorognak az volt a vasúti állomása, s onnan szekérrel utaztak tovább a fordítások helyszínére.

Mindezek fényében nem fogadható el hitelesnek egy két esztendővel később keltezett irat, amely azt írja, hogy már korábban megérkez-

²³ Vö. „Az 1879. évi június hó 27-én Ungvárott tartott szentszéki ülés jegyzőkönyvi kivonata”, *A Hajdúdorogi Paróchia Levéltára*, 1879-es csomó.

²⁴ Az Ungváron, 1879. július hó 10-én keltezett levél, in *A Hajdúdorogi Külhelynökség Levéltára*, 1. doboz, 2. csomó.

²⁵ Az Eperjesen, 1879. július 13-án keltezett levél, in *A Hajdúdorogi Külhelynökség Levéltára*, 1. doboz, 2. csomó.

²⁶ A 27. iktatószámmal ellátott, 1879. július 12-én írt szláv nyelvű levelében jelzi Danilovics János külhelynöknek, hogy – ha semmi közbe nem jön –, július 17-én fél tizenkettő körül érkezik Újfehértóra. Vö. *A Hajdúdorog Külhelynökség Levéltára*, 1. doboz, 2. csomó.

tek s elkezdtek a munkát a bizottság tagjai. „Július 13-án a szentszéki biztosok Újfehértó vasútállomásra érkeztek Eperjesről és Ungvárról, lovaskocsival folytatták aztán útjukat Hajdúdorogra, ahol a kérdéses bizottság július 16-án Isten segítségével megkezdte működését, éspedig a Kereszttség, Bérmlás, Házasság, Avatás, Temetés, Szent Liturgia és a vízszentelés rendjét teljes számmal, együttesen fordította le 16 nap alatt.”²⁷

A dátumok mellett érdemes felfigyelni egy másik tényre is. Az irat azt említi, hogy a bizottság olyan liturgikus szövegek fordításával kezdte a munkát, amelyek nem a *Liturgikonba* kerültek bele, és csak utána fordították le a Szent Liturgia szövegét. Ténylegesen azonban mégis a *Liturgikon* készült el előbb, s azt nyomtatták ki először.

Mint már szó volt róla, pontosan nem lehet megállapítani, hogy ténylegesen kik és mennyi ideig dolgoztak a fordításon. Az imént idézett, az események után két esztendővel készült összefoglaló is csak a két legkitartóbb bizottsági tagról tud beszámolni: „Később egyesek széledni kezdtek, s lehetőleg pótagok közreműködése vétetett igénybe, mígnem a munka befejezése kizárólag Jámbor Antal és Danilovics János által eszközöltetett, kik augusztus hó 26-i napjáig együtt maradtak és a szükségesb egyházi szertartások fordítását Isten segedelmével be is fejezték.”²⁸

Hogy az elutazások sem zajlottak le zökkenőmentesen, arról Roskovics Ignác ungvári kanonok levele tanúskodik. Nem csupán a történelmi hitelesség érdekében és a kuriozitás miatt, hanem a levéltár vonatkozó anyagának teljes áttekintését igazolandó is érdemes még ezt a levelet közölni: „279. Nagyságos és Főtisztelendő P. külhelynök Úr, Kban tisztelt testvér! Nagyságod gondoskodása következtében, hogy az aug. f. hó 4. reggeli 4 órára kirendelt szekeres elkésett, azt csak esedékségnek tulajdoníthatnám. De hogy az illető holmim három napon át maig sem érkezett meg, mely napokban Nagyságod tudomása szerint is hivatalos munkáimra legnagyobb szükségem lett volna – azt még nem tudom, ki figyelmetlenségének tulajdonítsam? Azért hivatalosan ezennel

²⁷ Ez az irat a 178/1881. számot viseli. Idézi SZAVICSKÓ, *op. cit.*, 32-33. – Sajnos azonban nincs meg az irattárban. Ezért csak ebből a másodlagos forrásból lehet idézni. Viszont ez felveti mindenekelőtt az időpont értelmezési problémáját. Ugyanis – mint láttuk – az utazásról szóló három levél nem július 13-ra vonatkozik, hanem július 17-re, illetve 14-re.

²⁸ *A Hajdúdorog Külhelynökség Levéltára* 178/1881. számú irat, SZAVICSKÓ, *op. cit.*, 33. idézésében.

kérem Nagyságodat, legyen szíves azokat haladék nélkül mint 800 ft értékű könyv, ruha és díszneműeket hivatalból is a kulcslyukat különösen jól lepecsételve vagyis *gyorsan* – a láda kulcsát pedig külön levélben megküldeni. Egyébiránt tisztelettel vagyok Ungvárott 1879. aug. 7. Nagyságodnak testvére az Úrban Roskovics Ignác kanonok mint zsinati, magyarításokat vizsgáló bizottsági tag.”²⁹

Az 1879-es ungvári szentszéki jegyzőkönyv azt a kitélt is tartalmazza, hogy „a tanácskozmányok eredménye a további eljárás végett megyés püspök Ó méltóságához annak idején a bizottság elnöke által beterjesztendő leszen”.³⁰ Erről azonban nincsenek iratok a levéltárban. Sőt – meglehetősen meglepő módon – magában a *Liturgikonban* sem szerepel püspöki approbáció.

Meglepő az is, hogy a munkácssegyházmegyei körlevelekben említés sem történik sem a bizottságról, sem annak tevékenységéről. Bár a munkálkodás folyamatáról kevés dokumentum található, annak eredményeiről bővebb és konkrét ismeretek állnak rendelkezésre a lefordított és kiadott művek révén.

3. Mi a tartalma?

A magyar görög katolikus egyházban ez a nyomtatásban megjelent első magyar nyelvű *Liturgikon*. 23,5 x 19 cm-es formátumban 90 + 2 számozatlan lapot tartalmaz.

Arra a kérdésre, hogy mi a könyv tartalma, világosan megadja a választ a műnek – keletkezési korának szemléletéhez hű – hosszú, sőt terjedelmes címe.

Aranyszáju Szent János atya szent és isteni liturgiája vagyis az ujszövetségi vérontás nélküli szent áldozat bemutatásának rendje kiegészítve több oltári imával és egyházi énekkel a magyarajku görög szertartásu katolikusok lelki épülésére. A munkácsi és eperjesi egyházmegyei szentszékek kebeléből kiküldött kilenczes tagu bizottság fordítása Hajdu-Dorogon 1879. Debreczen, nyomtatott a város könyvnyomdájában. 1882. Áp.

²⁹ Roskovics Ignác Ungváron, 1879. aug. 7-én keltezett levele, in *A Hajdúdorogi Külhelynökség Levéltára*, 1. doboz, 2. csomó.

³⁰ „Az 1879. évi június hó 27-én Ungvárott tartott szentszéki ülés jegyzőkönyvi kivonata”, in *A Hajdúdorogi Paróchia Levéltára*, 1879-es csomó.

A cím első része tehát magára az Aranyszájú-liturgiára vonatkozik. A „kiegészítve” szótól kezdve válik érdekessé valójában a tartalom, vagyis arra kell odafigyelnünk, hogy mit tartalmaz még a kötet a Szent Liturgia magyar fordítású szövegén kívül.

Az első *Liturgikon* tartalomjegyzékében 18 tétel szerepel. Ezzel szemben az 1920-ban kiadott bővebb változatban már 36 – tehát pontosan kétszer annyi – tétel. Az 1949-ben megjelentetett kivonatos könyvben nincs tartalomjegyzék, viszont a könyvben csupán az Aranyszájú-liturgia szövege van meg.

Érdeemesnek tűnik az első és a második *Liturgikon* tartalmát táblázatban is egybevetni.

Az 1882-es	Az 1920-as
	Esteli (délutáni) isteni tisztelet
	Esti kisebb ájtatosság
	Esti nagyobb ájtatosság
	Krétai Szent András bűnbánati kánonja
	Reggeli isteni tisztelet
	Elbocsátó imák a hét napjaira s az ünnepekre
xxx	Litiai ekténiák és imádságok
	Vasárnapi tropárok, kondákok, istenszülői énekek és prokimenek
	A litiás ünnepek tropárjai
	Egyházi órák. Első óra
	Harmadik óra
	Hatodik óra
	Kilencedik óra
	Déli isteni tisztelet
Előkészítés a sz. Liturgiához	Előkészület a szent liturgiához (Proszkomídia)
Aranyszájú sz. János atya sz. és isteni Liturgiája	Aranyszájú Szent János egyház- atya liturgiája
Isteni szolgálat a Szentlélek segítségül hívására minden jó munka kezdetén	Isteni szolgálat a Szentlélek segítségül hívására

Az 1882-es Liturgikon

Isteni szolgálat Minden jó kérés szándékára	Isteni szolgálat minden jó kérés szándékára
Isteni szolgálat Beteg embertársunk felgyógyulásáért	Isteni szolgálat beteg embertársunk felgyógyulásáért
Isteni szolgálat Halálhozó járvány-betegségek idején	Isteni szolgálat halálhozó járvány-betegségek idején
Isteni szolgálat Nagy szárazság idején esőért	Isteni szolgálat nagy szárazság idején, esőért
Isteni szolgálat Sok esőzés és vízáradás idején tiszta időért	Isteni szolgálat sok esőzés és vízáradás idején, tiszta időért
Isteni szolgálat A megholtak lelki nyugalmáért	Isteni szolgálat a megholtak lelki nyugalmáért
Pannichida a megholtakért	Pannichida a megholtakért
Litiai ekténiák és imádságok	xxx
Virágvasárnap barkaszentelés rendje	A virágvasárnap barkaszentelés rendje
Husvét vasárnapján föltámadási szertartás	Husvét vasárnapján a feltámadási szertartás
Husvéti Kánon	A husvéti Kánon
Husvéti eledelek megáldása	A husvéti eledelek megáldása
Pünkösztünnepi térdhajtási imádságok	A pünkösdtünnepi térdhajtási imádságok
Szóllógerezd, gyümölcs s egyéb templomi ajánlatok megáldása	Szóllógerezd, gyümölcs s egyéb templomi ajánlatok megáldása
Sz. Liturgia utáni hálaadó ájtatosság	A szent liturgia utáni hálaadó ájtatosság
	Szent Nagy Vazul egyházatya liturgiája
	Az előszenteltek liturgiája
	Az állandó ünnepek és szentek naptára
	Pászkálion
Emlékezetül	Emlékezetül

Az oltári használatra szánt, tehát a papok számára készült első *Liturgikon* az Aranyszájú-liturgia egységes végzését segítette elő. A könyv felét ez a szöveg teszi ki. Előbb az előkészületi szertartás, majd

maga a Liturgia szövege van meg benne. Aztán a könyv második részében a különféle szándékokra végzett Liturgiák változó részei következnek, bennük a szentírási olvasmányokkal: a minden jó kérés szándékára, a beteg ember felgyógyulásáért, a halálhozó járvány megszűnéséért, a nagy szárazság idején esőért, a sok esőzés és vízáradás idején tiszta időért, végül a megholtak lelki nyugalmaért. A halottakért végzett Szent Liturgiához csatlakozik a panachida szövege.

Ezt követik a könyv utolsó harmadában a különböző szertartások, illetve megáldási imádságok. Összesen nyolc ilyen egység kap helyet a műben. Első helyen áll a lítai ekténia és imádságok szövege. A második a virágvasárnapi barkaszentelés rendje. Utána három húsvéti szertartás, illetve részlet következik: a feltámadási szertartás, a húsvéti kánon teljes terjedelmében, majd a húsvéti eledelek megáldása. A hatodik részt a pünkösdi térdhajtási imádságok alkotják. Az utolsó előtti részt a szőlőgerezd, gyümölcs s egyéb templomi ajánlatok megáldása alkotja. Végül a nyolcadik a Szent Liturgia utáni hálaadó ájtatosság.

A mű jelentősége abban van, hogy első alkalommal közli nyomtatásban a Szent Liturgia magyar nyelvű szövegét.

4. Milyen visszhangja lett?

Még ki sem nyomtatták az új és addig egyedülálló *Liturgikont*, máris megjelent Ungváron a *Kárpát* című görög katolikus újságban róla,³¹ illetve a fordítói munkálkodásról egy olyan vélemény, amely nem túlságosan pártolta azt. Annál is figyelemre méltóbb ez, mivel az a *Rákószky János* izai pap írta, akinek a fordító bizottság következő munkáját – a *Szerkönyvet*³² – véleményezésre adták ki. A cikket először oroszul jelentette meg, aztán pedig – az ügy fontosságára való tekintettel – magyarul is közölte az újság.

„A *magyarnyelvnek* szertartásunkban oltárnyelvvé leendő behozataláról lapunk hasábjain már többször tétetett említés! – Az egyházmegyei kormány által kinevezett *fordító* bizottság a múlt év augusztus havában Hajdu Dorogon befejezván e tekintetbeni működését – az egyetemes egyházi irodalomban páratlan nagyságú szertartásunkból a leg-

³¹ RÁKÓSZKY, J., „A magyar nyelv behozatalának kérdése szertartásunkban”, in *Kapnamъ* 14 (1880) 1.

³² A *Szerkönyv* – első kiadásban – 1883-ban jelent meg, tehát közvetlenül a *Liturgikon* kiadását követő esztendőben. Részletesen lásd: IVANCSÓ, I., *A magyar görög katolikus egyház szerkönyvei*, (Athanasiana Füzetek 3), Nyíregyháza 1999.

szükségesebbnek bizonyult részeket lefordítva a püspöki kormányhoz be is terjesztette: honnan a fordítás észrevételezés és felülvizsgálat céljából főt. Rákószky János izai lelkészhez lett küldve, aki saját nézeteit az észrevételezés kíséretében kifejtette, azokat orosz nyelven e lapok hasábjain közöltük is. De minthogy az ügy sokkal nagyobb jelentőségű, hogy sem azt befejezettnek tekinthetnők, ezért szíves szolgálatot véltünk tenni akkor, amidőn Rákószky János úrnak észrevételeit magyar nyelven ezennel közöljük, hogy magyar testvéreink is tudják és figyelemmel kísérhessék e megindult mozgalom későbbi fejlődését.

Rákószky János izai lelkész úr észrevételeit *általános* és *speciális* részekre osztotta. Mi illeti az *általános* részt, a következőleg nyilatkozik:

»A jelen fordítás fontos jelentőséggel bír! E fordítás feladatánál fogva hivatva van fölváltani a mostanig használt *orosz*, vagy jobban mondva – *egyházi szláv nyelvet a magyarral* a szentségek kiszolgáltatásában és a különböző imabeli áldások végzésében, úgyszintén a mi *általános istentiszteletünk* némely részeinek végzésében, amint ez a keleti egyház szertartása szerint meg vagyon állapítva!

Nincs benne kétség, hogy a keleti egyház elismeri a *nemzetiségek alapelvét*, és az egyes nemzetiségek szerint különvált egyházakat képez! De e tekintetben óvatosan cselekszik, nehogy az egyik nemzetiségnek túlkapásai a másoknak kárára legyenek! Legnagyobb részt ott alakultak ki nemzeti egyházak, *ahol önálló államok keletkeztek!* Ily módon jelentek meg a *sirusi, arabiai, örmény, oláh, szláv* és a többi *nemzeti egyházak!* Egy és ugyanazon birodalomban, *a különvált nemzeti egyházak alapítása* azonban igen *ritkán*, vagy legalább csak *a végső szükségben* lett megengedve, és azért ez nagyobb elővigyázatot és a dolognak gondos megvizsgálását igényli!

Különösen hazánkban mutatkozik a mi általános egyházi szolgálatunkban szándékba vett *reform* figyelmes és sokoldalú megvitatásának szüksége!

Hazánkban uralkodó nemzetiség a *magyar!* Amennyire kedveznek ezen fölénynek a hazai törvények, épp annyira nyilvánul a magyar kormánynek *erős törekvése* a magyarnyelv terjesztése és mindenütt leendő megerősítésében.

Az isteni tisztelet kétségkívül a legjobb eszközül szolgál a magyarnyelv terjesztésében! Mert nincs oly meggyőző módozat valamely nyelv használatának behozatalánál, mint a vallásbeli igény feltüntetése!

Hazánkban a magyarok mindenütt vegyesen laknak más nemzetiségű néppel. Különösen észrevehető ez, hazánk minden városában! Mi lehet természetesebb, mint az, hogy: a magyar nyelvnek szertartásunkban való használatának forcirozásával, a magyarok, egy, vagy más városban, hol idáig az isteni tiszteletben kizárólag az egyházi szlávnyelv használtott, különbség nélkül, a mi szertartásunkhoz fognak-e ők tartozni, vagy nem, fogják-e követelni az egyházi szükségleteknek és a szent isteni tisztelet végzését magyar nyelven?

Ebből, egy hitközség lakosai között folytonos küzdelem és háborgás fog támadni, és igen gyakran fog megzavartatni a békés polgárok társadalmi nyugalma.

E baj és kellemetlenségek, valamint a zavarok elhárítása tekintetéből szükséges, hogy gondoskodva legyen azon hathatós eszközökről, melyek képesek lesznek megakadályozni minden kellemetlen és háborító összeütközések bekövetkezését!

E célból általában figyelem fordítandó a mi egyházi és polgári közéletünkre.

Feljebb említettem, hogy hazánkban a magyar nemzet uralkodik a többi felett, következik most, hogy figyelmünket fordítsuk a latin szertartású egyházra, mely a többi vallásfelekezetek egyháza fölött sok előjogot élvez! – A latin egyház híveinek sokasága, birtokainak gazdagsága, hatalmas egyházi befolyása, hierarchiájának fénye, és bizonyos tekintetben, polgári helyzeténél fogva felülmúlja minden más vallásfelekezet egyházait! – Benne – mint általánosan tudva van – minden egyházi szolgálat és az egész isteni tisztelet *latinnyelven végeztetik*. Az egyházi szónoklatok és egyes egyházi énekeken kívül, egyetlen egy *szent szolgálat* sem végeztetik más, mint latinnyelven! Szigorúan ragaszkodik egyházi rendszabályához, és egy lépésre sem tér el attól.

E felette nehéz körülményeknél fogva, egyáltalában nem találok helyesnek (észszerűnek) megengedni a magyar nyelvnek feltétlen behozatalát a szentségek kiszolgáltatása és a magyar Trebnikben feltüntetett imabeli áldások, valamint az isteni liturgia szent szolgálatainak használatában.

Tudjuk azt, hogy mennyire küzdöttek elleneikkel a szlávok apostolai Cyrill és Methodius, míg sikerült nekik a római pápától ki-
eszközölni az isteni tiszteletnek szlávnyelven való végezhetését.

Kezdetben a szlávok rosszakaróinak fortélyja miatt – a római pápák teljesen ellene szegültek, hogy a szlávnyelv az egyház szentélyébe bevitessék, de később meggyőződve a dolog jogosságában, nevezetesen

II. Hadrián római pápa, ki 867. évben lépett a pápai trónra, így nyilatkozott sz. Cyrill fáradozása felől: 'Mi dicsérjük a Cyrill által feltalált szláv írást, és parancsoljuk, hogy e nyelven hirdettessenek a mi Urunk Jézus Krisztusnak tettei és dicsőítése, minthogy az Urat minden nyelven kell magasztalni, mint mondva van az írásban: Dicsérjétek az Urat minden nyelvek és dicsőítétek őt minden nemzetek, azért, mert ugyanazon Isten, ki alkotta a héber, görög és latin nyelveket, alkotta a többit is a maga magasztalására és dicsőítésére'.

Ennek utóda, VIII. János már megtiltotta a szlávnyelvnek az isteni tiszteletben való használatát, s Pál ankonai püspök által – ki szándékos pápai követ volt – Germániába és Pannóniába küldött levelében a következő szavakkal fejezi ki magát: 'ne in ea lingua (barbara hoc est sclavina) sacra missarum solemnina celebrares, sed vel in latina vel graeca lingua, sicut Ecclesia Dei, toto terrarum orbe diffusa et in omnibus gentibus dilata cantat'.

Hasonlóképpen X. János pápa Kroatának fejedelmét, Momiszlávát a latin egyházba vonni törekedvén, 929 körül ezeket írta neki: 'quis etenim specialis filius sanctae Romanae Ecclesiae, sicut vos estis in barbara seu slavonica lingua Deo sacrificium offerre delectatur'. Nem is szólok a zsinatokról, melyekben eltiltatott az isteni tiszteletnek szláv nyelven való végzése.«'

A szakirodalmi összefoglalásokat – illetve szakbibliográfiákat – tekintve két tudósítás található az első *Liturgikonunkról*.

Először Sztripszky Hiador 1913-ban az 52. tétel alatt írta le a művet. Megjegyzést nem fűzött hozzá.³³

Másodszor pedig a *Kárpátalja Általános Bibliográfiájában* is szerepel a *Liturgikon* leírása 1944-ben a 894. tétel alatt.³⁴

Aztán elkezdődtek a hirdetések is. Először a Danilovics János hajdúdorogi külhelynök által 1884-ben összeállított *liturgikus füzet* hirdette az 1879-es fordító bizottság által elkészített – és akkorra már kiadott – két könyv közül a *Liturgikont* is.

³³ Vö. SZTRIPSKY, *op. cit.*, 444-445.

³⁴ Itt viszont egy nyilvánvaló tévedés szerepel, mert az évszámot helytelenül közli: „A munkácsi és eperjesi egyházmegyei szentszékek kebeléből kiküldött kilences tagú bizottság fordítása Hajdú-Dorogon. 1779”. – Valószínűleg egyszerű sajtóhibáról van szó. Vö. ЛЕЛЕКАЧЬ, Н. – ГАРАЙДА, И. (зл.), *Загальна Библиографія Подкарпаття*, (Літературно-Наукова Библиотека 30), Унгварь 1944, I. часть. –, *Kárpátalja Általános Bibliográfiája*, (Irodalmi és Tudományos Könyvtár 30), Ungvár 1944. I. rész – Faksimile: Ужгород 2000, 58.

„Ily módon kapható még továbbá: A magyar *Mise-Könyv* és az Egyházi *Szerkönyv* (Euchologion) is. Az elsőnek az ára, keményen kötve, 70 kr., a másodiknak 2 firt 50 kr.”³⁵

A Melles Emil által 1905-ben összeállított *Anthologion* is hirdette, hogy kapható a *Liturgikon*:

„Aranyszájú Szt. János atya szt. és isteni liturgiája, vagyis az ujszövetségi vérontás nélküli szent áldozat bemutatásának rendje, kiegészítve több oltári imával és egyházi énekkel. – A munkácsi és eperjesi egyházmegyei szentszékek kebeléből kiküldött kilences tagu bizottság fordítása. – Nagy 4° alak. Piros vászonkötésben 6.- K.”³⁶

Popovics Andor a Krajnyák-féle gyűjteményes nagy *énekeskönyv* ismertetésével kapcsolatban – 1929-ben – áttekintette magyar nyelvű liturgikus fordításainkat. Ekkor írta a *Liturgikonról* röviden:

„*Danilovics* János kanonok, hajdudorogi püspöki vikárius 1879-ben kiadta Aranyszájú szent János atya szent és isteni Liturgiáját.”³⁷

Később, az 1935-ös sajtóvita keretében – amely a liturgikus egyöntetőség körül alakult ki a magyar görög katolikus egyház sajtójában – ismét megemlítették a fordító bizottság munkáját, értékelve annak jelentőségét. Reskó János név nélkül megjelentetett írásában éppen ezzel érvelt: nagyon fontos volt a fordítások pontosságához a bizottság.

„A régi magyar misekönyv (Ar. szt. János szent és isteni liturgiája, Debrecen 1882.) csak 90 oldal terjedelmű s csak a misét és néhány szertartás papi imáit tartalmazza. És mégis 11 tagból (9

³⁵ DANILOVICS, J., *Görög katolikus imádságok szent misei és húsvéti énekek*, Debrecen 1884, hátsó borító.

³⁶ „Gör. szert. katolikus egyház-szertartási-, ima- és énekeskönyvek magyar nyelven a következők jelentek meg és kaphatók: Lévai Mór könyvkiadóhivatalában Ungvárt”, in MELLES, E., *Anthologion szeptember és október hónapokra*, Szatmárnémeti 1905, a hátsó borítón.

³⁷ POPOVICS, A., „Az új énekes könyv”, in *Görög-katolikus Szemle* 13 (1929) 4. – Ez az adat azonban téves, mert ekkor még csak a munkálkodását kezdte a fordító bizottság, melynek első eredménye lett a *Liturgikon* kiadása.

rendes és 2 póttag) álló bizottság feküdt neki vállvetve ennek a 90 oldalas könyvnek.³⁸

Ez az említés tehát arra irányult, hogy újabb liturgikus könyveket (imádságos- és énekeskönyveket) csak hasonló bizottságok tudnak eredményesen kiadni.

A Szent Liturgia szövegével kapcsolatban még később is megemlítették – 1944-ben –, hogy annak fordítása és kiadása egyházmegyei intézkedésre történt, így nem állt fenn az a nehézség, ami az énekeskönyvekkel kapcsolatban. Ugyanis az egymást követő könyvek különböző szöveggel jelentek meg a kiadási, illetve tulajdonjogi viták és perek elkerülése miatt. Ezzel következett be a szövegek sokfélesége.

„A munkácsi egyházmegyei főhatóság miseszövegünk fordítását bizottságra ruházta, s így annak tulajdonjogát fenntartotta magának. Ugyanezt nem tette népénekeinkkel, hanem itt tág teret engedett a magán vállalkozásoknak.”³⁹

Végül érdemes még felidézni azt, hogy az 1920-ban kiadott második *Liturgikonunkban* is szép szavakat írtak erről a most 120 éves első változatról is.

„A munkácsi és eperjesi egyházmegyék főhatóságai a múlt század második felében b. e. *Danilovics János* hajdúdorogi püspöki külhelynök elnöklete alatt egy kilenc tagból álló bizottságot alakítottak avégből, hogy szertartási könyveinket magyarra fordítsa.

A bizottság 1879-ben elkészítette s 1882. április havában Debrecenben kinyomatta »Aranyszájú Szent János Liturgiája« fordítását. Később, 1890-ben Nagy Szent Vazul s az előszenteltek liturgiáinak magyar szövegét a többi nyilvános isteni tiszteletekkel kiegészítve rendezte sajtó alá.

E könyvek segítettek fenntartani s fejleszteni több mint félszázadon át a kétszáztezernyi görög katolikus magyarság hitéletét. Minthogy azonban a legutóbbi években már teljesen elfogytak,

³⁸ [RESKÓ, J.,] „Utóhang az énekeskönyv kérdéshez”, in *Görög-katolikus Szemle* 10 (1935) 4.

³⁹ MOSOLYGÓ, J. „Az énekszövegek egységének biztosítása”, in *Görögkatolikus Szemle* 7 (1944) 1.

új kiadásuk vált szükségessé. A sajtó alá rendezés munkáját a püspöki iroda vállalta magára. Az előbbi fordításokat *az eredeti görög szöveg figyelembevételével*, csakis a legszükségesebb javításokra szorítkozva átdolgoztuk, a szent liturgiával kapcsolatos szertartásokkal, imákkal s énekekkel kibővítettük és az eddigi két külön kötetet egybefoglaltuk.⁴⁰

5. Mi az utóélete?

Az iménti idézet némileg megvilágítja az első *Liturgikonunk* utóéletét. Különösen az a kitétele, hogy több mint fél évszázadon át segítette a görög katolikus magyarság hitéletét.

Kétségtelenül, ez szolgálta egyházunkat, s ugyancsak szolgálta – más vetületben – a további kiadásokat.

A mű utóéletével kapcsolatban személyes tapasztalatról is be tudok számolni. Amikor az 1989-es romániai forradalom utáni hetekben végiglátogattam a határmenti görög katolikus egyházközségeket, a paróchiák és filiák templomaiban több helyen találkoztam az első *Liturgikonunkkal*. Több mint száz esztendő után is használatban voltak! Megkopottan, de nagy becsben tartva feküdtek az oltárokon. Hirdették, hogy a magyar görög katolikus identitás őrzői.

Más motivációval – egyszerűen a szükségből kifolyólag –, de ugyancsak találkoztam a több mint száz éves könyvünkkel a szakolyi templomunkban 1996-ban. Ekkor Parthén Péter püspök szobrát avattuk az ungvári unió 350. évfordulójára emlékezve, s a püspöki Szent Liturgia folyamán a régi *Liturgikon* is odakerült az oltárra, mert nem volt annyi az újabb változatból, hogy minden pap számára elég legyen.

Bizonyára még sok más helyen is őrzik könyvünket – mint ahogy Hajdúdorogról konkrétan is tudom –, s bárcsak tartanák becsben!

Összegzés

A legelső magyar nyelvű *Liturgikonunkat* tehát százhusz esztendővel ezelőtt jelentették meg nyomtatásban. A művet a kilenc tagú hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság készítette.

A bevezetőben felvetett öt kérdésre adott válaszunkkal talán sikerült elérni a célt: az évforduló kapcsán ráirányíthattuk a figyelmet erre

⁴⁰ „Emlékezetül”, az 1920-ban kiadott *Liturgikonban*, 309.

a fontos liturgikus kiadványunkra, amelynek olyan jelentősége volt, hogy az utána következők is rá alapozódtak.

Év	Cím
1882	Aranyszájú Szent János atya szent és isteni liturgiája vagyis az ujszövetségi vérontás nélküli szent áldozat bemutatásának rendje kiegészítve több oltári imával és egyházi énekkel a magyarjku görög szertartásu katolikusok lelki épülésére. A munkácsi és eperjesi egyházmegyei szentszékek kebeléből kiküldött kilenczes tagu bizottság fordítása Hajdu-Dorogon 1879. Debreczen, nyomtatott a város könyvnyomdájában. 1882. Áp.
1920 (bővített)	A görög szertartásu katolikus egyház szent és isteni liturgiája a legszentebb áldozat bemutatását megelőző imákkal s isteni tiszteletekkel kiegészítve. A hajdudorogegyházmegyei főhatóság 1235/1920. sz. intézkedésével magánhasználatra engedélyezve. Átjavítva s kibővitve sajtó alá rendezte a hajdudorogi püspöki iroda. Nyiregyházán Nyomatott Jóna Elek könyvnyomdájában 1723-1920.
1949 (kivonatos)	Aranyszájú Szent János egyházatya szent és isteni liturgiája – A hajdudorogegyházmegyei főhatóság 1235/1920. sz. intézkedésével magánhasználatra engedélyezve. Sajtó alá rendezte a hajdudorogi püspöki iroda. Nyiregyházán Nyomatott Orosz Károly nyomdaüzemében 140-1949.
1984 (változatlan)	A görög szertartásu katolikus egyház szent és isteni liturgiája a legszentebb áldozat bemutatását megelőző imákkal s isteni tiszteletekkel kiegészítve. A hajdudorogegyházmegyei főhatóság 1235/1920. sz. intézkedésével magánhasználatra engedélyezve. Átjavítva s kibővitve sajtó alá rendezte a hajdudorogi püspöki iroda. Nyiregyházán Nyomatott Jóna Elek könyvnyomdájában 1723-1920.

Záró gondolatként talán érdemes még odafigyelni a *Liturgikon* konkrét létrejöttére és terjesztésére, illetve elterjedésére. A művet a debreceni városi nyomda nyomtatta. „A »Város nyomdája« azt jelenti, hogy arról a nyomdáról van szó, amelyet 1561-ben Debreczen Város Magisztrátusa megvásárolt Huszár Gál prédikátor-nyomdásztól és azóta folyamatosan (ez a lényeg!) működtette. Végeredményben a nyomdák

államosításáig, 1949-ig. [...] 1870-ig ez volt nemcsak Debrecen, hanem nagy kiterjedésű messze vidékek egyetlen nyomdája. A legközelebbi nyomda a nagykárolyi nyomda volt, a XVIII. század vége óta. Tehát mindenképpen erről »A« nyomdáról van szó. [...] A könyvet minden bizonnyal Danilovics János püspöki helynök rendelte meg a nyomdánál. Amikor elkészült és a költségeket kifizette, a kész munkát elszállította és saját maga, vagy szervezete (püspöki vikáriátus) terjesztette. Úgy tűnik, hogy a korabeli könyvkereskedelem majd teljes kizárásával.»⁴¹

Ez utóbbi kitétel a legcsekélyebb mértékben sem lehet csodálkozni. Ugyanis nem szépirodalmi műről (regényről vagy verseskötetről) volt szó, amit bárki megvásárolhatott volna. Nem is pusztán imádságos- vagy énekeskönyvről, amit a vallásos emberek vettek volna meg lelki igényük kielégítésére. Hanem olyan oltárra szánt könyvről, aminek terjesztése csupán a papok, templomok, egyházközségek felé irányult. De végülis célba ért, és hosszú időn keresztül betöltötte áldásos küldetését.

⁴¹ Dankó Imre akadémikus 2002. március 20-án kelt levelének részlete, melyért ezúton is szíves köszönetemet fejezem ki.

PREGUN ISTVÁN

ZÁRSZÓ

Főtisztelendő Püspök Úr!
Tisztelendő Asszonyok, Főtisztelendő Atyák!
Hölgyeim és Uraim!

Egy tudományos konferencia zárószavának hagyományos tartalma van. A zárószónak mindig köszönetet és összegzést kell tartalmaznia.

Így, köszönetet szeretnék mondani elsősorban Hittudományi Főiskolánk Liturgikus Tanszéke vezetőjének dr. Ivancsó István főiskolai tanár, rektor úrnak e szimpózium ötletéért, annak megszervezésért. Róla mindannyian tudjuk, mennyire szívén viseli magyar görög katolikus liturgiánk ügyét, szövegemlékeinek sorsát. E szenvedélyes szeretet és tudományos igényesség újabb tanújele volt részéről e tudományos ülés megrendezése. Ismételten köszönet és elismerés érte!

Köszönetet kell mondanom Püspök Urunknak, aki nemcsak jelenlétével tisztelte meg összejövetelünket, de vállalta a levezető elnöki tisztséget is. Megnyitó gondolatai útmutatóak maradnak mindannyiunk.

Külön köszönöm, hogy a Nyíregyházi Főiskola ilyen magas szinten képviseltette magát, rektor helyettes úr, tanszékvezető tanárai. Köszönöm, hogy a testvérintézmény az Eperjesi Hittudományi Főiskola illetve Papnevelő Intézet, a Hittudományi Kar képviselője Bohács Béla rektor úr megtisztelt a jelenlétével ezen konferencián. Köszöntöm a Megyei Tudományos Testület jelenlévő képviselőjét.

Nagyon köszönöm az előadóknak a munkáját, akik tudományos kutatásaiknak eredményeit megosztották itt velünk. Köszönöm a papnövendék hallgatóknak szép énekét Gebri tanár úr vezetésével, köszönöm a Főiskola hallgatóinak részvételét és jelenlétét is.

Mint fentebb említettem, a zárószónak illik összegzést, valamilyen értékelést is tartalmaznia. Összegzésként hadd mondjam el azt, hogy mind a három előadás egy-egy szegmentjét, részletét villantotta föl annak a dicső múltnak, ami a magyar görög katolikus egyházmegye létrejöttének előzményeire vonatkozott.

Dr. Janka György tanár úr, az egyháztörténelmi tanszék vezetője „A Hajdúdorogi Külhelynökség története” címmel nyitotta meg az előadások sorát. Láttuk, hogy milyen küzdelmek előzték meg a magyar görög katolikus egyház e sorsdöntő intézményének, a Hajdúdorogi Külhelynökségnek a létrejöttét. Az 1868. április 16-ra – 134 évvel ezelőtt összehívott – hajdúdorogi országos kongresszus döntő hatásától kezdve, egészen 1873-ig, a helynökség törvényes felállításáig. Figyelemmel kísérhettük a külhelynökség és helynökök működésének fontosabb mozzanatait, amelyek közül kiemelkedő fontosságú volt az első helynököknek, Danilovics Jánosnak a munkássága. Janka tanár úr érdekesítő módon bemutatta, milyen hatással volt a helynökség létrejöttének ténye és működése az egyre magabiztosabbá, egyre öntudatosabbá váló magyar görög katolikus papság és hívő közösség életére, de magára a helynökségnek helyet biztosító Hajdúdorog városára is.

Dr. Szabó Péter egyházjogász tanárunk „A Hajdúdorogi Külhelynökség kánonjogi státusza” címmel tartott tömör, de lebilincselően érdekes előadást. Részletesen elemezte az akkor Egyházi Törvénykönyv kánonjaiban foglaltak szerint a külhelynökség fogalmát, jogkörét, a munkácsi egyházmegyével való kapcsolatának jogi szabályozását. Bemutatta, hogyan segítette és (adott esetben gátolta!) e jogi szabályozás a későbbi magyar görög katolikus egyházmegye felállításának ügyét.

Sajnálattal vettük tudomásul, hogy Véghseő Tamás egyháztörténész kollégánknak „Danilovics János hajdúdorogi külhelynök” címmel tartandó előadására a tanár úr súlyos gerinc-bántalmai miatt, közelgő műtétjére való tekintettel nem került sor. Bizonyára nagyszerű portrét kaphattunk volna tőle Danilovics Jánosról. Innen is mielőbbi gyógyulást és teljes felépülést kívánunk Véghseő tanár úrnak, és reméljük tervezett előadását egy másik alkalommal meghallgathatjuk.

A szimpózium utolsó előadását dr. Ivancsó István főiskolai tanár, rektor úr tartotta: „Az 1882-es Liturgikon” címmel. Az előadásban hallhattuk, hogy ennek az első, kinyomtatott Liturgikonnak óriási jelentősége volt és van is mind a mai napig egyházunk történelmében. Ezt a fontosságot mindennél ékeesebben igazolja, hogy az 1920-ban Nyíregyházán kiadott – máig használatban lévő – Liturgikonunk ezt a szöveget, illetve ezt a fordítást tartalmazza. Ivancsó rektor úr részletesen bemutatta, hogy az 1920-as Liturgikon szövege az 1882-es fordításhoz viszonyítva milyen változtatásokat, módosításokat tartalmaz. Mindannyiunk figyelmét ráirányította a fordítók rendkívül tiszteletreméltó, gondos munkájára. Munkásságukat napjainkban tudjuk igazán megbecsülni és

értékelni. Ezek a tiszteletreméltó fordítók megteremtették a magyar görög katolikus egyház liturgikus nyelvét, elindították azt a folyamatot, amelynek eredménye a ma ismert közel háromszáz liturgikus, nyomtatásban megjelent kiadványunk.

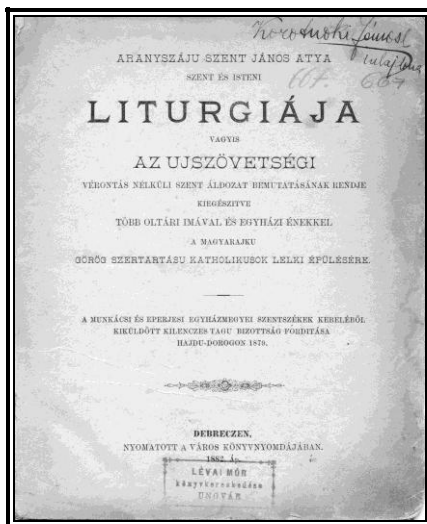
Az egész szimpozion összegzéseként két mozzanatra szeretném mindannyiuk figyelmét ráirányítani. Az egyik az, hogy a dicső elődök munkája, akik alapvetően papok, egyházi személyek voltak, párosult és legteljesebb harmóniában volt a mi laikus görög katolikus népünknek a törekvésével. A legtökéletesebb együttműködés valósult meg a nép kívánsága és az akkori egyházi hierarchia részéről. És ez mindenképpen példamutató magatartás a mai magyar görög katolikus egyház életében. A másik, hogy a dicső elődök csoportja, ez a fordító bizottság megalkotta és létrehozta a magyar görög katolikus liturgikus nyelvet. Nekünk ma már természetes nagyon sok olyan kifejezés, amit magától értetődő természetességgel használunk. De akkor, százhusz évvel ezelőtt, vagy még korábban a XVIII. század végén meg kellett alkotni ezeket a kifejezéseket, szavakat, fogalmakat, ékes magyar nyelven. Eszembe jut Istenben megboldogult, általam nagyon nagyra becsült paptestvérem, Sója Miklós atya, aki – amikor lefordította cigány nyelvre a magyar liturgiát (Arany-szájú Szent János liturgiáját) – elmondta, hogy bizony nagyon sok teológiai fogalmat kellett neki megalkotnia cigány nyelven. És ezt csak úgy tudta megtenni, hogy tapasztalt, öreg, idős cigány emberektől, asszonyoktól kérdezte a megfelelő árnyalatú kifejezéseket, hogy azokat helyesen és jól fordítva illessze be a Liturgia szent szövegébe.

Kedves Jelenlévők!

„Csak korcs nemzedék feledhet dicső elődöket!” – mondja a költő, és igaza van. Ez a szimpozion azt bizonyítja, hogy a mai magyar görög katolikus egyház megbecsüli és tiszteli a dicső elődöket. Azokat, akiknek egyénisége, tenni akarása ma is példakép számunkra. Őszinte kívánságom, hogy a nagy elődök példája lelkesítsen mindnyájunkat maradandó szellemi kincsek alkotására!

Köszönöm megtisztelő figyelmüket.

Szimpozion

az első magyar nyelvű, nyomtatott

Liturgikon

megjelenésének 120. évfordulójára

2002. április 18-án
a püspökség dísztermében.

Az első magyar nyelvű Liturgikon 1882 áprilisában jelent meg nyomtatásban. A hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság (1879-1892) munkálkodásának legelső terméke lett. A *Danilovics János* külhelynök vezetésével működő kilenc tagú

fordító bizottság legfontosabb feladatának tartotta, hogy a Szent Liturgiának kéziratos fordításokban meglévő változatai után (*Krucsay Mihály*, 1793; *Kritsfalusi György*, 1795) új fordításban, immár nyomtatásban adja ki az *Aranyszájú-liturgia* szövegét. Ezzel lehetővé vált, hogy a Liturgia végzése egységes legyen.

A magyar liturgikus nyelvért folytatott évszázados küzdelemben fontos mérföldkövet jelentett ez a könyv. Megjelenéséig csak az alulról jövő, egyéni kezdeményezések érvényesülhettek a kéziratos fordítások révén. Ez a mű azonban már egyházhatósági felügyelettel készült.

Az első nyomtatott Liturgikon jelentőségét igazolja, hogy az 1920-ban Nyíregyházán kiadott - máig használatban lévő - Liturgikon ezt a szöveget, illetve fordítást tekintette alpnak, s csak csekély módosításokat végeztek rajta az eredeti görög szöveg alapján.

A szimpoziumot Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszéke rendezi az első magyar nyelvű, nyomtatott Liturgikon megjelenésének 120. évfordulója alkalmából 2002. április 18-án.

Műsor

„Áldjad, én lelkem, az Urat” (Csajkovszkij nyomán) - Előadja a kispapok énekkara

15.00 - **Megnyitó** - Dr. Keresztes Szilárd megyéspüspök

15.10 - *A Hajdúdorogi Külhelynökség története* - Dr. Janka György történelmi tanszékvezető

15.30 - *A Hajdúdorogi Külhelynökség kánonjogi státusza* - Dr. Szabó Péter kánonjogi tanár

15.50 - *Danilovics János hajdúdorogi külhelynök* - Véghseő Tamás történelem tanár

16.10 - *Az 1882-es Liturgikon* - Dr. Ivancsó István liturgikus tanszékvezető

16.40 - **Diszkusszió**

17.00 - **Zárszó** - Dr. Pregun István főigazgató

„Jelenti magát Jézus” (Kodály Zoltán) - Előadja a kispapok énekkara

A 2002. április 18-án, a püspökség dísztermében (Nyíregyháza, Bethlen G. u. 5.) rendezett szimpozionra tisztelettel meghívjuk és várjuk.

Liturgikus Tanszék

Cím: 4401 Nyíregyháza, Pf. 303. – **E-mail:** ivancsoi@gkhf.nyirbone.hu

A SZIMPOZIONON RÉSZT VEVŐK NÉVSORA
(A bejelentkezések sorrendje alapján)

Dr. Janka Ferenc	Nyírszőlős
Dr. Soltész János	Nyíregyháza
Dr. Obbágy László	Nyíregyháza
Papp Tibor	Kisvárd
Véghseő Dániel	Nyíradony
Dr. Udvari István	Nyíregyháza (NYF)
Dr. Jánosi Zoltán	Nyíregyháza (NYF)
Vatamány Sándor	Mezőladány
Tálas Mihály	Buj
Feczák László	Nagydobos
Hornyák János	Boldogkőváralja
Id. Orosz Árpád	Érpatak
Dr. Váradi József	Nyíregyháza
Sási Péter	Garadna
Polyák Péter	Baktakék
Dr. Hollós János	Téglás
Dr. Székely Gábor	Nyíregyháza (NYF)
Kiss Antal	Tímár
Dr. Verdes Miklós	Debrecen
Janka György	Makó
Dr. Kruppa Tamás	Nyíregyháza
Magyar László	Zemplénagárd
Vass Lajosné dr.	Nyíregyháza (Megyeháza)
Zuró József	Nyíregyháza
Szabó B. Sándor	Nyíregyháza
Szabados Viktor	Nyíregyháza-Józsaváros
Szemerszki Mihály	Pácín
Miló Miklós	Apagy
Pásztor Bazil	Budapest
Terdik Mihály	Biri
Dr. Kiss Andor	Újfehértó

Résztevők

Dr. Melles Tivadar	Sárospatak-Végradó
Grunda János	Miskolc-Avas
Telenkó Miklós	Homrogd
Csepregi András	Nyíregyháza (evangélikus)
Bohács Béla	Eperjes
Virányi György	Budapest

TARTALOM

Keresztes Szilárd: Megnyitó	5
Janka György: A hajdúdorogi külhelynökség története	7
Szabó Péter: A „Hajdúdorogi Külhelynökség” kánonjogi státusza	17
Ivancsó István: Az 1882-es Liturgikon	27
Pregun István: Zárzó	47
A szimpozionon részt vevők névsora	55
Tartalom	57